

Araştırma Makalesi / Research Article

TÜRKİYE'DE HALİFELİĞİN KALDIRILMASININ İTALYAN KAMUOYUNDAKİ YANSIMALARI*

Yeter MENGEŞ**

Öz

Türkiye'de 3 Mart 1924 tarihinde TBMM'de çıkarılan kanunlarla hilafetlik kaldırılmış ve Osmanlı hanedanının Türkiye dışına çıkarılması kararı alınmıştır. İtalyan kamuoyu bu dönemde kısa süre önce iktidara gelmiş bulunan Mussolini ve Faşist Parti'nin iktidarını sağlamlaştırmak için çıkarmaya çalıştığı seçim yasaları, İngiltere ile devam etmekte olan Mentеше Adaları (Rodos, 12 Ada ve Meis)-Jubaland pazarlıkları gibi iç ve dış önemli siyasal gelişmelerle meşgul bulunmaktadır.

Bu meşguliyetlere rağmen topraklarında önemli sayıda Müslüman nüfus bulunan İtalya'da hilafetin kaldırılması ve sonrasında meydana gelen gelişmelere ilişkin haberler yakından takip edilmekte, mesele İtalyan gazetelerinde sıklıkla ele alınmaktadır. İtalyan şarkiyatçı bilim insanları tarafından yapılan ve İtalyan basınında yer alan değerlendirmelerde, hilafetle papalığın karşılaştırılması eğilimi dikkat çekmektedir.

İtalyan kamuoyunda genel olarak hilafetin kaldırılması bağımsız ve özgür bir cumhuriyet sıfatıyla Türkiye'nin verdiği bir karar anlamında olumlu ve saygıyla karşılanmaktadır. İtalyan basınında Türkiye'nin bu karar sonrasında Panislamcı politikalarından vazgeçmiş olduğu belirtilmektedir. Diğer yandan, hilafetin kaldırılması kararının-dikkat çekici bir şekilde-laikliğe giden yolda önemli bir adım olduğu tespitini yapan gazeteciler de bulunmaktadır. İtalyan gazetelerinde ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın önce saltanatı kaldırıp hilafeti muhafaza etmek suretiyle bir geçiş dönemi stratejisi izlediği, bundan sonra uygun bir zamanlama ile hilafeti de kaldırmış olduğu tespiti de yer almaktadır.

Bu çalışmada Türkiye'de hilafetin kaldırılması ve sonrasında meydana gelen gelişmelerin İtalyan kamuoyundaki yansımaları; İtalyan ve İngiliz diplomatik belgeleri ile dönemin İtalyan basınında yer alan haber ve yorumlardan istifade edilerek açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hilafet, Halife, İtalya, Türkiye, İslam.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.
There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doktor, (e-posta: ymenges@yahoo.com), (Orcid: 0000-0002-2767-9311).

REFLECTIONS OF THE ABOLITION OF THE CALIPHATE IN TÜRKİYE ON THE ITALIAN PUBLIC

Abstract

In Türkiye, the caliphate was abolished with the laws passed by the Turkish Grand National Assembly on March 3, 1924, and the decision was taken to remove the Ottoman dynasty from Türkiye. During this period, the Italian public was busy with important internal and external political developments, such as the election laws that Mussolini and the Fascist Party, who had recently come to power, were trying to pass to consolidate their power, and the ongoing Dodecanese (Menteşe Islands)-Giubaland negotiations with England.

Despite these preoccupations, in Italy, which has a significant number of Muslim population in its territory, news about the abolition of the caliphate and the developments that occurred afterwards are followed closely and the subject is frequently covered in Italian newspapers. The evaluations made by Italian orientalist scientists on this subject appear in the Italian press, and the tendency to compare the caliphate with the papacy draws attention.

The abolition of the caliphate is generally viewed positively and respectfully by the Italian public as a decision made by Türkiye as an independent and free republic. The Italian press states that Türkiye has abandoned its Pan-Islamist policies after this decision. On the other hand, there are also journalists who note that the decision to abolish the caliphate is an important step towards secularism. It is also stated in Italian newspapers that Mustafa Kemal Pasha followed a transition period strategy by first abolishing the sultanate and preserving the caliphate, and then abolishing the caliphate at a suitable time.

In this study, the abolition of the caliphate in Türkiye and the reflections of the subsequent developments on the Italian public; It was explained by making use of Italian, British diplomatic documents and the news and comments in the Italian press of the period.

Keywords: *Caliphate, Caliph, Italy, Türkiye, Islam.*

Giriş

İslam tarihinde Peygamberin ölümünden sonra devleti ve ümmeti yöneten kişiye “halife”, yönetimine ise “hilafet” adı verilmiştir. Hilafet bir idare şekli olup hükûmet etmek anlamına gelmektedir. Hilafet, İslam dininde Kur’an veya sünnete dayanan dini bir müessese olmadığı gibi halife de kutsal ya da dini niteliklere sahip birisi değildir. Hilafet, Orta Çağ Arap dünyasında Müslüman toplumun kurduğu bir siyasal-idari kurumdur.¹ Yavuz Sultan Selim’in 1517 yılında Mısır’ı almasıyla Osmanlıların halifeliği ele geçirdiği genel kabul görmektedir.² Osmanlı yönetimi tarafından en zayıf oldukları dönemlerde dahi kullanılmayan Halifelik konusu, 1774 Kaynarca Antlaşması’yla gündeme gelmiştir. Padişah II. Abdülhamit döneminde devletin bütünlüğünü koruyabilmek için başvurulan araçlar arasında siyasal bir sistem olarak ön plana çıkan hilafet, imparatorluğun dağılmasını engelleyememiştir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun Birinci Dünya Savaşı’na dâhil olmasının ardından 23 Kasım 1914 tarihinde padişah iradesiyle yayımlanan fetva ile cihat (Cihad-ı Ekber) ilan edilmiştir. Cihat çağrısının aksine İngiltere, Fransa ve Rusya egemenliğindeki topraklarda yaşayan Müslümanlardan bir kısmı bu ordularda Osmanlı kuvvetlerine karşı savaşmıştır.³ Cihat ilanı, Osmanlı İmparatorluğu içindeki bazı Müslümanların ayaklanarak düşmanla iş birliği yapmasını da engelleyememiştir. İngilizlerle anlaşılan Mekke Şerifi Hüseyin’in liderliğindeki Araplar, “Osmanlı emperyalizmine karşı Arap milliyetçiliği” adına Haziran 1916 tarihinden itibaren Osmanlı halifesini tanımadıklarını ilan ederek ayaklanmışlar, Osmanlı ordusunun cephe gerisinde yaptıkları eylemler ile İngiliz ordusuna destek sağlamışlardır.⁴ 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan

1 Sabri Hizmetli, “Mustafa Kemal Atatürk’ün İslam Tarihi Anlayışı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* XV, 44 (Temmuz 1999): 457-485.

2 Halifeliğin Osmanlı hanedanına geçiş meselesinin irdelendiği bir çalışma için bkz. Faruk Sümer, “Yavuz Selim Halifeliği Devraldı mı?”, *Belleten* 56, 217 (Aralık 1992): 675-701.

3 Padişah bu çağrıda ilginç bir şekilde halife unvanını kullanmamıştır. Bu dönemde Osmanlı ordusunda çoğunluğu Hıristiyan olmak üzere Müslümanlıktan başka dinden olan askerler de bulunmaktadır. Diğer yandan Osmanlı devleti Almanya, Avusturya-Macaristan ve daha sonra Bulgaristan gibi Hıristiyan devletlerle ittifak halinde savaşa girmiş bulunmaktadır. Osmanlı Padişahının Cihat ilanına; Müslüman toplulukların tamamının sömürge durumunda olması, milliyetçiliğin yıldızının yükselmekte oluşunun da etkisiyle Büyük Senüsi lideri ve Sana’daki İmam dışında destek sağlayan Müslüman lider ve topluluk olmamıştır. Buna karşılık, İngiliz ordusunda Osmanlı ordularına karşı cephelere gönderilen ve çoğu Müslüman olan Hintli asker sayısı toplamda 756.000’e ulaşmış, bunların 85.000 kadarı bu cephelerde ölmüştür. Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, cilt III, (1914-1918 Genel Savaşı), kısım I, (Savaşın Başından 1914-1915 Kışına Kadar), 3. bs. (Ankara: TTK yay., 1991), 320-325.

4 Seçil Karal Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik*, 1924-1928, 2. bs. (İstanbul: Temel yay., 2006), 33. Savaş sonrası Ortadoğu’yu şekillendirmeyi planlayan Lord Kitchener tarafından 1914 yılında başlatılan İslam inancını İngiltere’nin yönetimine sokmak politikasının başarısız olacağı görüldükten sonra İngiliz Hükûmeti tarafından Panislamizm’e rakip olabilecek başka bağlantılara yönelinmiştir. Temmuz 1915 ile Mart 1916 tarihleri arasında Mısır’daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir McMahon ile Mekke Şerifi Hüseyin arasında mektuplaşmalarla yapılan

Mondros Mütarekesi'nde yer alan hükümler doğrultusunda Osmanlı devleti Arap toprakları ve Hicaz üzerindeki koruyuculuğunu kaybetmiştir.⁵

1911 yılından itibaren Trablusgarp ve Bingazi'yi, 1912 yılında Menteşe Adaları'nı işgal eden İtalya, "Müslüman imparatorluklar" arasına dâhil olmuş durumdadır. İtalya, Libya'da yaşayan Müslümanlara doğrudan bir halife tayin etmekten daha ziyade 1918 yılından itibaren Türkiye'de yaşamakta olan Şeyh Ahmet Senûsi'ye⁶ bağlamayı düşünmektedir. Mütareke döneminde İtalyan Yüksek Komiseri Kont Carlo Sforza ile Şeyh Ahmet Senûsi arasında bazı görüşmeler yapılmıştır. Kont Sforza hatıratında; Ahmet Senûsi ile bu temasları hakkındaki görüşlerini almak istediği Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına konuyu bildirdiğini, Mustafa Kemal Paşa'nın, geçmişte Araplar üzerinde Türk hakimiyeti yürütmenin Türkiye'yi zayıflatan önemli etmenlerden birisi olduğunu ifade ettiğini ve bu konu üzerinde durmak istemediğini kaydetmektedir. Sforza, Şeyh Senûsi konusunun İtalya'da Faşist Parti'nin iktidara gelmesiyle rafa kalktığını belirtmektedir.⁷

Mustafa Kemal Paşa 1919 yılında Anadolu'ya geçerek milli mücadeleyi başlattığı süreçte kafasındaki gelecekteki hükümet şekli cumhuriyettir.⁸ Millî Mücadele esnasında çevresinde çok sayıda saltanat ve

pazarlıklar bu politikanın yansımasıdır. Bu pazarlıklarda; Şerif Hüseyin'in talepleri arasında Arap yarımadası, Suriye, Ürdün Lübnan, İsrail ve Irak'ın bir kısmını kapsayan bir Arap devletinin kurulması ve Arap İslam Halifeliğinin tanınması bulunmaktadır. İngilizlerin kısmen kabul ettiği bu teklifler sonrasında İngilizlerin sağladığı parasal kaynaklarla (bugünkü değerle yaklaşık toplam 400 milyon ABD doları) Birinci Dünya Savaşı devam ederken Haziran 1916'da Hicaz Şerifi Hüseyin liderliğinde Osmanlı Devleti'ne karşı Arap ayaklanması başlamıştır. Bu ayaklanmaya Hüseyin'in düşündüğü gibi katılım olmamış ve başlangıçta önemli bir gelişme sağlanamamış, ayaklanma Medine önlerinde durmuştur. Kral Hüseyin'in oğlu Faysal komutasındaki Arap deve birlikleri, 19-25 Eylül 1918 tarihlerinde Suriye-Filistin cephesinde başlayan İngiliz taarruzu ve devam eden savaşta İngiliz-Fransız-Hint birliklerine paralel olarak savaşmışlar, özellikle Türk ordusunun ana ikmal yolu olan demiryollarının sabote edilmesinde önemli rol oynamışlardır. İngiliz kuvvetlerinin 30 Eylül'de Şam'a girmesinden sonra Faysal'ın kuvvetleri de 3 Ekim 1918 tarihinde Şam'a girmiştir. Basil Liddle Hart, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, çev. Kerim Bağrıaçık, 6. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür yay., 2021), 554-560. David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?, 1914-1922, çev. Mehmet Harmancı, 4. bs. (İstanbul: Epsilon yay., 2013), 143, 283-289, 480. Avi Shlaim, *Lion Of Jordan*, The Life Of King Hussein In War and Peace, (London: Allen Lane, 2007), 4-6.

5 *Survey Of International Affairs* 1925, cilt I, The Islamic World, ed. Arnold Toynbee, (London: Oxford University press, 1927), 44.

6 *Şeyh Ahmet Senûsi* (1873-1933): Trablusgarp savaşı ve sonrasında Birinci Dünya Savaşı esnasında İtalyanlara karşı verdiği mücadele sonrasında Osmanlı padişahının isteğiyle Ağustos 1918'de geldiği Türkiye'de önce İstanbul ve müteakiben Kasım 1918'den itibaren Bursa'da yaşamaktadır. Millî Mücadeleye destek veren Şeyh Ahmet Senûsi, Kasım 1920'de Ankara'ya gidecektir. Bkz. Nagehan Elemana, "Millî Mücadele Döneminde Anadolu'da Şeyh Ahmet Senûsi", 1918-1924, (Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi, 2020).

7 Kont Carlo Sforza, *Makers of Modern Europe*, (London: Elkin Mathews&Marrot, 1930), 364-365. Bilal N.Şimşir, "Halifelik Siyasetle Birlikte Yürüyordu", Halifesiz 50 Yıl, *Cumhuriyet*, 18 Mart 1974.

8 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, cilt II, (Ankara: TTK yay., 2009), 131-132.

hilafet taraftarı olduğunun farkında olan Mustafa Kemal Paşa, millî güçlerin parçalanmaması için başlangıçta bu niyetini açıklamamış, hilafet ve saltanat yönetim şekillerine doğrudan karşı çıkmaktan sakınmıştır.

Padişah Vahdettin⁹, Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa önderliğinde verilen Kurtuluş Savaşı’nı kendi sultanlık ve hilafetine bir tehdit olarak değerlendirerek yetkilerini ve etkisini Millî Mücadele aleyhine kullanmıştır.¹⁰ Kurtuluş Savaşı sürecinde İtilaf devletleri ve özellikle İngilizlerle iş birliği içinde politikalar izleyen Vahdettin; çeteler kurularak Millî Mücadele’ye karşı kullanılması için Damat Ferit’e yetki vermiş, bu başarısız olunca asi olarak nitelendirilen Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını çıkarttığı fetvalarla idama mahkûm ettirmiştir. Ankara Hükûmeti’ne karşı iç isyanları teşvik ederek ve Anadolu’ya Hilafet ordusu adıyla kuvvet göndererek iç savaşı tetikleyen Vahdettin, Sevr Antlaşması’nın imzalanmasına da onay vermiştir.¹¹

Mustafa Kemal Paşa, başarıyla yöneterek sonuçlandığı anti-empyralist Kurtuluş Savaşı’nı Millî Mücadele’nin başlangıcından itibaren Türkiye bakımından bir çağdaşlaşma savaşı olarak görmektedir. Bu savaşın ilk hedefi yüzyıllardan beri devam etmekte olan siyasi yönetimin değiştirilmesi olacaktır. Mudanya Mütarekesi’yle Anadolu’daki savaşın sona ermesi sonrasında; İtilaf devletleri tarafından barış konferansı görüşmelerinin Lozan’da başlayacağı bildirilerek, Ankara Hükûmeti ile Babıali de konferansa davet edilmiştir. Bu süreçte Padişah Vahdettin ve İstanbul Hükûmeti’nin zafere sahip çıkarak ve barış konferansına iştirak ederek Türkiye’nin geleceği hakkında tasarrufta bulunma girişimleri TBMM’de saltanat hakkında verilecek karara ilişkin süreci hızlandırmıştır.

TBMM’de 1 Kasım 1922 tarihinde hilafet ve saltanatın birbirinden ayrılması ve 16 Mart 1920 tarihinden geçerli olmak üzere saltanatın kaldırılması kararı alınmıştır.¹² Bu kanunla saltanatı elinden alınmış olmakla birlikte halifelik sıfatını taşıyan Vahdettin, “Halifeyi Müslimin” imzasıyla

9 VI. Mehmet Vahdettin (1861-1926): Padişah Abdülmecit (hüküm yılları 1839-1861)’in 8.oğlu olan ve 18 Temmuz 1918 tarihinde tahta çıkan Vahdettin, otuz altıncı ve son Osmanlı padişahıdır.

10 Mütareke döneminde İstanbul’da ilk İtalyan Yüksek Komiseri olan Kont Sforza siyasi hatıralarında; Vahdettin’in zayıf ve kararsız bir kişilik olduğunu, ülkesinden daha çok hanedanının bekasına önem verdiğini, Vahdettin’in artık siyasi ömrünü tamamlamış bir hanedanın tipik bir torunu olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Sforza, *Makers of Modern Europe*, 350-351.

11 Padişah Vahdettin ve İstanbul Hükûmeti’nin Millî Mücadele karşısındaki tutumuna dair değerlendirmeler için bkz. Sina Akşin, *İç Savaş ve Sevr’de Ölüm*, 2. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası yay., 2010), 345-354. Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, cilt I, 8. bs. (İstanbul: Kastaş yay., 1987), 49-104. Selâhattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, cilt II-IV, 2. bs. (Ankara: TTK yay., 2023). Tefik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu’da*, (İstanbul: Yenigün Haber yay., 2000), 91-115. Turgut Özakman, *Vahdettin , Mustafa Kemal ve Millî Mücadele*, 6. bs. (Ankara: Bilgi Yayınevi yay., 2007).

12 TBMM ZC, Devre I, Cilt 24, İçtima Senesi 3, 130. İçtima, 1 Kasım 1922, 314-316. Düstur, No. 121, Karar No. 308, 1 Kasım 1922.

General Harington'a gönderdiği 16 Kasım 1922 tarihli bir mektupla; hayatını tehlikede gördüğünü, İngiltere'ye sığınmak istediğini ve en kısa sürede İstanbul'dan tahliye olmak istediğini bildirmiştir.¹³ Sığınma talebi kabul edilen Vahdettin ve yanındakiler, General Harington tarafından yapılan planlama doğrultusunda, 17 Kasım 1922 sabahı Yıldız Sarayı'ndan alınarak HMS Malaya Zırhlısı'na nakledilmiş ve Malta'ya doğru yola çıkarılmıştır.¹⁴

Vahdettin'in İngiltere'ye sığınması sonrasında TBMM'de 18 Kasım 1922 tarihinde yapılan gizli oturumda; Vahdettin oybirliği ile halifelikten hal edilmiş¹⁵ ve Abdülmecit Efendi¹⁶ oylamaya katılan 163 milletvekilinden 148'inin oyu ile yeni halife olarak seçilmiştir.¹⁷ Bu dönemde İstanbul'dan henüz işgal kuvvetleri çekilmeden, hanedan mensubu bir şehzadeyi halife yapmak son derece stratejik bir karar olarak değerlendirilmelidir.¹⁸ Böylece Türkiye'de laik bir cumhuriyetin kurulması yönünde çabalar devam ederken, bir taraftan da hilafet makamı yetkileri oldukça azaltılmış bile olsa mevcudiyetini devam ettirmekte olduğu yeni bir dönem başlamış oluyordu.

Mustafa Kemal Paşa, esas hedefi çağdaş normlarda millî, laik ve üniter yeni bir Türk devleti kurmak olmasına rağmen bu hedefini ancak belli aşamalardan geçerek gerçekleştirebileceğinin bilinciyle, hilafetin kaldırılması konusunu toplum buna hazırlandıktan sonraki aşamada gerçekleştirilmek üzere ertelemiş bulunmaktadır.

Bu süreçte Halifelik işlevsiz hale getirilmiş olmakla birlikte Osmanlı hanedanının yerinde kalması Cumhuriyet karşıtlarına bir toplanma ve dayanak noktası oluşturabilecektir. Halifenin bütün İslam aleminin başı olma iddiası, Türkiye'nin özellikle dış ilişkilerde çeşitli sorunlarla karşılaşmasına neden olarak, bunun sonucunda emperyalist devletlerin Türkiye'nin iç işlerine müdahalesine zemin hazırlanması ihtimalini ortaya çıkarabilecektir.

13 Mektup için bkz. Charles Harington, *Tim Harington Looks Back*, (London: John Murray, 1941), 125.

14 *Documents On British Foreign Policy* (DBrFP), (1919-1939), Series.1, Volume. XVIII (3 Eylül 1922-24 Temmuz 1924), Belge.200, 17 Kasım 1922, (London: HMSO, 1972), 283. Vahdettin, 15 Ocak 1923 tarihinde Hicaz Kralı Hüseyin'in davetlisi olarak ve büyük beklentilerle Hicaz'a gitmesine rağmen beklediği ilgiyi bulamayıp hayal kırıklığına uğramıştır. Hicaz'da Vahdettin'i halife olarak tanıyan kimse bulunmadığı gibi TBMM'nin kararını tanımayanların arasında bulunan Hicaz Kralı Hüseyin de halifelik iddiasındadır.

15 Şeriye Vekaleti tarafından hazırlanan fetva ile Vahdettin'in yabancı bir düşmana iltica ederek fiilen halifelikten feragat etmiş olduğu ve hal edildiği açıklanmış, bu fetva TBMM tarafından onaylanmıştır. Bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Devre.I, Cilt 3, İçtima Senesi III, 140. İnikat, Cilt 4, 18 Kasım 1922, 1046, 1053-1054. *TBMM ZC*, Devre I, Cilt 24, İçtima Senesi 3, 140. İçtima, Cilt 1, 18 Kasım 1922, 564.

16 *Abdülmecit Efendi* (1868-1944): 32. Osmanlı Padişahı Abdülaziz (hüküm süresi:1861-1876)'in oğlu olan Abdülmecit saltanatın kaldırılmasıyla veliahtlığını kaybetmiş bulunmaktadır.

17 *TBMM ZC*, Devre I, Cilt 24, İçtima Senesi 3, 140. İçtima, Cilt 1, 18 Kasım 1922, 562-565.

18 Ali Satan, *Türk ve İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması*, (İstanbul: Yazıgen yay., 2017), 266.

1. Cumhuriyetin İlanı Sonrasında Halifelik Sorunu

Cumhuriyetin ilan edilmesi ve Mustafa Kemal Paşa’nın Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra Halifenin durumu farklı bakış açılarıyla yeniden kamuoyu gündemine gelmeye başlamıştır. Bu dönemde Türkiye’de Halife Abdülmecit’i devlet başkanı olarak düşünenler ve görmek isteyenler de bulunmaktadır. Aralarında Rauf Bey (Orbay)’ın da bulunduğu bu kesimin ümitleri cumhuriyetin ilan edilmesiyle büyük ölçüde kırılmış bulunmaktadır.¹⁹ Bu arada Mustafa Kemal Paşa’yı Cumhurbaşkanı seçilmesi dolayısıyla ilk kutlayanlar arasında Halife Abdülmecit Efendi de bulunmaktadır.²⁰ Saltanat kaldırılmış ve cumhuriyet ilan edilmiş olmakla birlikte hilafet ve Osmanlı hanedanı hâlâ yerinde durmakta, Halife geleneksel Cuma selamlıklarına devam etmektedir. Bu koşullarda ilginç bir şekilde bir çeşit Müslüman Papalığı ortaya çıkarılarak İstanbul sanki İslam dünyasının Vatikan’ı yapılmaya çalışılmaktadır.²¹

İngiliz Yüksek Komiser Vekili Henderson’dan Curzon’a gönderilen 6 Kasım 1923 tarihli raporda, Rauf Bey ve Refet Paşa gibi liderlerin son zamanlarda Halife Abdülmecit ile yakın görünmelerinin Mustafa Kemal Paşa’yı harekete geçirdiği yorumu yapılmaktadır.²² Henderson tarafından Curzon’a 20 Kasım 1923 tarihinde gönderilen raporda; Mustafa Kemal Paşa’ya karşı muhalefet edenlerin İstanbul’da toplandıkları ve burada yeterli destek buldukları, İstanbul’a gelen Kâzım (Karabekir) Paşa’nın 12 Kasım da Halife’yi ziyaret ettikten sonra Refet Paşa ve Rauf Bey’le bir araya geldikleri ve açıklamalar yaptıkları, gelişmelere İstanbul basınında geniş yer verildiği bildirilmektedir.²³

İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey tarafından Abdülmecit’e hitaben yazılan ve manevi hazine olarak nitelendirdiği Halifenin devletin en yetkilisi olması gerektiğini iddia eden açık mektubun *Tanin* gazetesinde yer alması yankılar meydana getirmiştir.²⁴ Ertesi gün aynı gazetede hilafetin Osmanlı hanedanından alınması durumunda, 5-10 milyonluk Türkiye’nin İslam dünyasında bir öneminin kalmayacağı ifade edilmektedir.²⁵

Bu dönemde Hint Müslümanlarının lideri Ağa Han ve yardımcısı Emir Ali tarafından İsmet Paşa’ya hitaben hazırlanan 24 Kasım 1923

19 Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, yay. haz. Zeynep Korkmaz, (Ankara: ATAM yay., 2023), 583-584.

20 Halifenin tebrikine verilen cevap için bkz. *Atatürk’ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, (Ankara: ATAM yay., 2006), 557.

21 Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, (İstanbul: Yapı Kredi yay., 2002), 511.

22 *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, cilt V, belge 157, 6 Kasım 1923, 271-272.

23 *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, cilt V, belge 162, 20 Kasım 1923, 361-365.

24 “Huzuru Hazreti Hilafet Penâhî’ye”, *Tanin*, 10 Kasım 1923.

25 “Şimdi de Hilafet Meselesi”, *Tanin*, 11 Kasım 1923.

tarihli İngilizce bir mektup 4 Aralık 1923 tarihinde Ankara'ya ulaşmıştır. Bu mektubun tercümesinin *Tanin*, *İkdam* ve *Tevhid-i Efkâr* gazetelerinde büyük başlıklarla yayımlanması hilafetin kaldırılmasına giden süreçte önemli bir dönüm noktası meydana getirecektir. Mektupta özet olarak; hilafetin Müslümanları birbirine bağlayan bir unsur olduğu, nüfuzunun azaltılması veya kaldırılmasının İslam'ın dağılmasına neden olacağı, İslamiyet'in dünyada büyük bir manevi güç olarak kalması isteniyorsa halifenin nüfuz ve şerefine papanın nüfuz ve şeref seviyesinden az olmaması gerektiği ifade edilerek, TBMM ve onun liderlerinden Halifelik Müslüman ülkelerin güven ve saygısına layık bir konuma koyulmasını talep ettikleri bildirilmektedir.²⁶ Bu mektup, TBMM Hükûmeti tarafından Türkiye'nin bağımsızlık ilkesine aykırı ve iç işlerine bir müdahale girişimi olarak değerlendirilmiştir.²⁷

İngiliz gizli istihbarat servisi tarafından hazırlanan 17 Aralık 1923 tarihli raporda; Filistin Arap liderleri tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen mektup ile Halifelik makamının itibarının korunmasını aksi takdirde kendileri tarafından Kral Hüseyin gibi birisinin halife adayı olarak belirleneceğinin bildirildiği, Ankara Hükûmeti'nin bunun üzerine Abdülmecit'in halife olarak tüm İslam dünyasında-Fas hariç-kabul edilmiş olduğunu ve bir İslam Kongresi toplanmasına gerek olmadığı açıklaması yaptığı belirtilmektedir.²⁸

Mustafa Kemal Paşa, 2 Ocak 1924 tarihinde harp oyunlarını izlemek ve Halifelik'in kaldırılması konusunda ordunun kesin desteğini almak üzere İzmir'e gelmiştir.²⁹ 4-5 Şubat tarihinde İzmir'de gazetecileri kabul eden Mustafa Kemal Paşa; önemli devrimler yapılmakta olduğunu belirterek

26 Mektubun İngilizce metni için bkz. *Survey Of International Affairs 1925*, 571-572. Mektubun tam tercümesi için bkz. Akgün, *Halifelik'in Kaldırılması ve Lâiklik*, 167-168. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı halifesinin cihat çağrısına Ağa Han tarafından oldukça ağır ifadelerde karşı çıkmış olduğu, Emir Ali'nin ise İngiliz Kraliyet Özel Danışma Meclisi (His Majesty's Privy Council) üyesi olduğu hatırlanmalıdır. "Sünnî Müslümanların halifesi için gözyaşı dökten" Emir Ali ve Ağa Han Sünnî değil Şiî mezhebindedir. Bu mektubun İngilizler tarafından hazırlatıldığı, diğer amacının Hint Müslümanlarını Gandhi liderliğindeki Ulusal Kongre akımından ayırarak Vahabilik akımına yöneltmek olduğu sonraki gelişmelerden anlaşılacaktır. Bkz. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 511-512.

27 Konu 8 Aralık 1923 tarihinde TBMM'de gizli oturumda ele alınarak müzakere edilmiş, mektup olayının İngiliz Hükûmeti'nin bir girişimi olduğunu, bu işe alet olarak mektubu yayımlayanların "Hıyaneti Vataniye" kanununa göre İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmaları kararı alınmıştır. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Devre.II, Cilt.4, İçtima Senesi.1, 64.İçtima, 8 Aralık 1923, 316-317, 320. TBMM kararı kapsamında teşkil edilerek 10 Aralık 1923 tarihinde İstanbul'da çalışmalarına başlayan İstiklal Mahkemesi tarafından; *Tanin*, *İkdam* ve *Tevhid-i Efkâr* gazetelerinin sahipleri tutuklu olarak yargılanmış ve 2 Ocak 1924 tarihinde yapılan duruşmada beraat etmişlerdir. Bkz. Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, cilt I-II, 1920-1927, (İzmir: İleri Kitabevi yay., 1995), 231. Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim*, cilt II, 1922-1947, haz. Erol Şadi Erdiç, (İstanbul: Pera yay., 1997), 913. Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, 4. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür yay., 2017), 6.

28 *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, cilt V, belge 163, 17 Aralık 1923, 366.

29 Atatürk, Hilafetin kaldırılması zamanının geldiği kararını İzmir'de verdiğini kaydetmektedir. Bkz. Atatürk, *Nutuk*, 598.

basından Cumhuriyete destek istemiş, Halifeliğin kaldırılacağını ima etmiştir.³⁰ İngiliz diplomatik temsilcisi Lindsay tarafından McDonald'a gönderilen 20 Şubat 1924 tarihli raporda; Mustafa Kemal Paşa'nın yeni atılımlar için basın ve ordunun desteğinden emin olmak istediği, Halifeyi zayıf düşürmeyi veya onu İstanbul'dan çıkarmayı düşünüyor olabileceği ifade edilmektedir.³¹

Şubat ayı sonunda Türk basınında; halifeliğin Cumhuriyet ile bağdaşmadığı ve kaldırılması gerektiği, tüm İslam alemine ait olan halifeliğini masraflarının Türk Milleti'nin omuzlarına yüklenmesinin yanlış olduğu, millî hükûmetin hareketine engel olacak maziden kalan tüm engellerin ortadan kaldırılacağı belirtilmekte, hilafetin kaldırılması hakkında milletvekilleri tarafından verilen önerge haberleştirilmektedir.³²

2. Halifeliğin Kaldırılması Süreci ve İtalyan Kamuoyundaki Yansımaları

Birinci Dünya Savaşı'na İngiltere, Fransa ve Rusya ile yaptığı gizli antlaşmalarda yer alan vaatler karşılığında İtilaf devletleri safında giren İtalya, savaş sırasında çok kayıp vermesine ve kazanan tarafta yer almasına rağmen umduğu siyasal ve ekonomik kazançları elde edememiştir. Paris Barış Konferansı'nda Anadolu'nun paylaşılması konusunda İngiltere, Fransa ve ABD ile çıkarları çatışan İtalya, bu devletlerle anlaşmazlığa düşmüş ve Mart 1919 tarihinden itibaren Anadolu'nun çeşitli bölgelerine asker çıkararak işgale başlamıştır. Bu işgaller esnasında Kuvayımilliye güçleriyle çatışmaktan kaçınan ve Anadolu'da işgal altında tuttukları bölgelerde halka karşı dikkatli davranan İtalyan kuvvetleri, Kemalist kuvvetlere sınırlı miktarda silah ve malzeme yardımında da bulunmuştur.

Millî Mücadele döneminde İtalya'nın genel politikası Türklerin Yunan egemenliğine girmemek için ılımlı bir İtalyan himayesini tercih edecekleri yönündedir. İtalyan diplomatları kamuoyunun da desteğiyle Kemalist güçlere yardım ederek bunun elde edilebileceğini değerlendirmektedir. Bu süreçte bir taraftan da İngiltere ve Fransa ile imzalamış olduğu Üçlü Anlaşma (*Accord Tripartito*)³³ kapsamında Anadolu'da kazançlar edinme peşinde olan İtalya'nın doğrudan işgal yerine ekonomik nüfuz alanları elde etmek yaklaşımı da sonuç vermemiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde içerde oldukça zorlu sosyal,

30 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt II, (Ankara: ATAM yay., 1997), 170-171. *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, cilt V, belge.172, 6 Şubat 1924, 382-385. *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, cilt V, belge174, 9 Şubat 1924, 387-390.

31 *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, cilt V, belge 179, 20 Şubat 1924, 398-402.

32 "Hilafet ve Alem-i İslam", *İleri*, 26 Şubat 1924. Celal Nuri, "İleri", *İleri*, 27 Şubat 1924. "Hilafet Makamının İlgası", *İleri*, 28 Şubat 1924.

33 *Üçlü Antlaşma* (Tripartite Agreement-Accord Tripartite): Sevr Antlaşması'na paralel olarak 10 Ağustos 1920 tarihinde İngiltere, Fransa ve İtalya arasında imzalanan ve Anadolu'yu özel çıkar bölgelerine ayıran anlaşma. Bkz. *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl*, Kurtuluş Savaşımız, (1919-1922), (Ankara: Dışişleri Bakanlığı yay., 1973), 19-25.

siyasal ve ekonomik sorunlar yaşamakta olan İtalya, 5 Temmuz 1921 tarihi itibarıyla Anadolu'dan askeri kuvvetlerini tamamen çekmek zorunda kalmıştır.³⁴

Türkiye'de Hilafetin kaldırılmasına giden zaman diliminde gelişmeler yaşanırken, Lozan Barış Antlaşması'nın uluslararası hukuk bakımından geçerli olabilmesi için gerekli olan imzacı devletlerin parlamentolarındaki onay süreci devam etmektedir. Musul sorununun henüz çözüme ulaşmadığı dönemde İngiltere'nin hilafet konusundaki tutumu ile buna paralel olarak Mısır Kralı Fuad ve Hicaz Kralı Hüseyin'in halifelik talepleri Ankara tarafından yakından takip edilmektedir. Bu gelişmelerin yanı sıra Abdülmecit Efendi'nin ödeneğinin artırılması talebinin gündeme gelmesi Halifelik kaldırılması sürecini hızlandıracak ve bardağı taşıran damla olacaktır.³⁵

İngiliz diplomat Ronald C. Lindsay³⁶ İstanbul'dan gönderdiği 25 Şubat 1924 tarihli raporda; on gün önce geldiği İstanbul'da Halife Abdülmecit Efendi ile bir görüşme yapmak talebini Ankara Hükûmeti Temsilcisi Adnan Bey'e ilettiğini ancak Adnan Bey'in Halifenin durumu hakkında bazı düzenlemeler yapılacağı gerekçesiyle buna izin verilmeyeceği cevabı verdiğini bildirmektedir.³⁷ Lindsay tarafından 26 Şubat 1924 tarihinde MacDonald'a gönderilen raporda; yeni hazırlanmakta olan taslak anayasada halifelik kurumundan bahsedilmediğine dikkat çekilmektedir.³⁸ Lindsay'ın 27 Şubat 1924 tarihli raporundan ise halifelik kaldırılacağına dair bilgilerin Cavit Bey tarafından İngiliz büyükelçiliği elemanlarına 25 Şubat 1924 tarihinde sızdırıldığı anlaşılmaktadır. Lindsay aynı raporda, Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart 1924 tarihinde TBMM'de yapacağı konuşmada cumhuriyetin genel karakteri hakkında vurgulamalarda bulunacağını beklediğini kaydetmektedir. Lindsay, genel kanaatin Mustafa Kemal

34 Millî Mücadele döneminde Türk-İtalyan ilişkileri için bkz. Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu*, 1919-1923, Kamuoyu ve Dış Politika, çev. Nevin Özkan, Durdu Kundakçı, 2. bs. (İstanbul: Yapı Kredi yay., 2010). Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, (Ankara: ATAM yay., 2002). Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, çev. Sadriye Güneş, (İstanbul: Tarihçi Kitabevi yay., 2014). Ayrıca bkz. Mustafa Salep, "İtalya'nın Yayılmacı Dış Politikasının İki Savaş Arası Dönemde Türk-İtalyan İlişkilerine Etkisi", *Tarih ve Gelecek Dergisi* 8, 1 (Mart 2022), 114-147. Ersin Müezzinoğlu, "İtalya ile İlişkiler", *Ana Hatları ile Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası* içinde, (İstanbul: İdeal Kültür yay., 2019), 293-331.

35 Halifelige bütçeden ayrılan ödenek oldukça yüksek meblağlara tekabül etmektedir. Bkz. Akgün, *Halifelik Kaldırılması ve Lâiklik*, 324. 20 Şubat 1924 tarihinde toplanan TBMM'de Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk bütçesi görüşülmeye başlanmıştır. Bütçede toplam giderler 126.087.739 lira olarak öngörülmüştür. Bütçesinde artış talep eden Halife'nin bütçesi 100.000 lira azaltılarak 331.000 lira olarak belirlenmiştir. Aynı bütçede TBMM bütçesi 400.000 lira, Cumhurbaşkanlığı bütçesi ise 247.000 liradır. Bkz. *TBMM ZC*, Devre II, Cilt 6, İçtima Senesi 1, 107. İçtima, Birinci Celse, 20 Şubat 1924, 166-174.

36 Lozan Barış Antlaşması henüz onaylanmamış olduğu için büyükelçilik tesis edilmemiştir. Bunun yerine "representative-temsilci" sıfatı kullanılmaktadır.

37 Bilal N. Şimşir, "Türkiye Çok Önemli Devrimler Eşiğinde", Halifesiz 50 Yıl, *Cumhuriyet*, 21 Mart 1974.

38 *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, cilt V, belge 181, 26 Şubat 1924, 403-405.

Paşa’nın sadece şeriat mahkemeleri, dini okullar veya Şeriye vekâletinin hükûmet dışında bırakılmasıyla yetinmeyeceği, asıl olarak halifenin devlet işlerine müdahalesinin engellenmesi üzerinde yoğunlaşacağı şeklinde olduğunu belirtmektedir. Lindsay ayrıca Mustafa Kemal’in bu hedeflerini bir darbe olmadan gerçekleştirmesinin oldukça zor olduğunu kaydetmektedir.³⁹

Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanmasından sonraki dönemde Türk-İtalyan ilişkileri, Mussolini ve Faşist Parti iktidarının Akdeniz’de izlemekte olduğu saldırgan ve genişlemeci eğilimler taşıyan politikalarından başka Türkiye’ye karşı İngiltere ve Yunanistan ile hareket etmesi nedeniyle oldukça gergin bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti bu dönemde baş etmek zorunda olduğu siyasal, ekonomik ve sosyal birçok konudan başka Musul meselesi ve Şeyh Sait ayaklanması gibi oldukça zorlu sorunlar ile karşı karşıya bulunmaktadır. Bu süreçte Mussolini’nin Türkiye Cumhuriyeti’ne bakışı egemen bir devletten daha çok kolonileştirilerek fazla İtalyan nüfusunun ihraç edilebileceği bir coğrafyadır. Mussolini, Türkiye’nin İngiltere ile yeni bir savaş durumuna gelerek çökmesini beklemektedir. Bu durumda Faşist İtalya’ya, Liberal İtalya’nın 1921’de çekildiği Anadolu topraklarını yeniden işgal etme fırsatı doğacaktır.⁴⁰

Bu dönemde İtalyan kamuoyu, 30 Ekim 1922 tarihinde kurulan bir koalisyon hükûmeti ile iktidara gelmiş olan Mussolini ve Faşist Parti’nin uyguladığı politikalar ve iktidara yerleşme çabaları ile fazlasıyla meşgul bulunmaktadır. İtalya’da 6 Nisan 1924 tarihinde yapılacak olan ve İtalya’nın geleceğini doğrudan etkileyecek olan genel seçimler gündemde ön sıraları kaplamaktadır. Diğer yandan İtalyan ve İngiliz hükûmetleri arasında devam eden Mentşe Adaları-Jubaland pazarlıkları⁴¹ basında sıklıkla yer bulmaktadır. Bu siyasal meşguliyetlere rağmen İtalyan basınında Türkiye’deki hilafet meselesine ilişkin konular oldukça yakından takip edilmekte, gelişmeler haber ve yorumlarla İtalyan kamuoyu dikkatine sunulmaktadır.

39 İngiliz Belgelerinde Atatürk, cilt V, belge.182, 27 Şubat 1924, 406-407.

40 Bkz. Dilek Barlas, “Friends or Foes: Diplomatic Relations Turkey and Italy”, *International Journal Of Middle East Studies* 36, 2 (Mayıs 2004), 231-252. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 311-312. Yeter Mengeş, *Türkiye-İtalya İlişkileri (1928-1940)*, (Ankara: ATAM yay., 2023), 50-63. Bu dönemde Türk-İtalyan ticari ilişkileri ise oldukça canlıdır. Öyle ki İtalya, Türkiye’nin ihracat ve ithalat rakamlarında birinci ülke konumundadır. Bkz. Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, (1923-1950), 2. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası yay., 2020), 198. Bunlara karşılık İtalya, Lozan Barış Antlaşması’na 31 Ocak 1924 itibarıyla parlamento onayı veren ilk batılı devlet olmuştur. İtalya bu onayını gizli tutacak ve ancak 12 Mart 1924 tarihinde Türkiye’ye resmî olarak bildirecektir.

41 İtalya, 1915 Londra Antlaşması’yla İtilaf devletleri safında Birinci Dünya Savaşı’na katılırken İngiltere ve Fransa tarafından kendisine vadedilenler arasında, Mentşe Adaları’ndan başka Afrika’daki Alman sömürgelerinin paylaşılmasında İtalya lehine yapılacak bazı sınır düzeltmeleri de yer almaktadır. Mentşe Adaları’nın İtalya yerine kendi siyasal kontrolündeki Yunanistan’a verilmesini isteyen İngiltere, Birinci Dünya Savaşı’nın sona ermesinden sonra İtalya ile Mentşe Adalarını Yunanistan’a bırakması karşılığında Somali-Kenya sınırındaki Jubaland (Giubaland) topraklarını teklif etmiştir. Lozan Barış Antlaşması’nın onay sürecinde de devam eden pazarlıklar sonucunda; İtalya, Mentşe Adalarını terk etmediği gibi Jubaland’a da sahip olacaktır.

Il Messaggero gazetesinde 1 Mart 1924 tarihinde “Ankara’da Meclis Hilafete Karşı” başlığı ile yayımlanan haberde Ankara’dan alınan haberlere göre hükûmetin hilafetin kaldırılması ve Osmanlı hanedan üyelerinin sürgüne gönderilmesi konularında hazırlık içinde olduğu ve konunun çok yakında TBMM gündemine getirileceği kaydedilmektedir.⁴² *La Stampa* ve *Il Giornale d’Italia* gazetelerinde *Times* gazetesinin İstanbul muhabirine dayanarak verilen haberde; 29 Şubat 1924 tarihinde Dolmabahçe’de yapılan Abdülmecit’in selamlık töreninin muhtemelen son selamlık töreni olacağı, hafta başından itibaren hilafetin kaldırılması konusunda TBMM’de görüşmelerin yapılarak bir karar alınabileceği bildirilmektedir.⁴³

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1924 tarihinde TBMM açılışında yaptığı konuşmada; cumhuriyetin denenmiş ve kanıtlanmış ilkelere uydurulması gerektiğini belirterek, “İslam dinini yüzyıllardan beri adet olduğu üzere politika aracı olmaktan kurtarıp yükseltmek zamanının geldiğini” ifade etmekte, eğitim ve öğretimin birleştirilmesine olan ihtiyacı kaydetmekte, Cumhuriyetin her türlü saldırılara karşı korunması gerektiğine vurgu yapmaktadır.⁴⁴ Bundan sonra önce CHP Grubu ve ardından TBMM’de yapılan çalışmalar neticesinde kanun tasarıları 3 Mart 1924 tarihinde üç ayrı önerge halinde TBMM gündemine getirilmiştir. Bunlardan “Hilafetin İlgası ve Hanedan-ı Osmaninin Türkiye Dışına Çıkarılmasına” dair kanun TBMM’de yapılan görüşmeler neticesinde oybirliği ve alkışlarla onaylanmıştır. Bu kanunun konumuz bakımından önemli olan ilk iki maddesi şöyle düzenlenmiştir:

Madde 1. Halife hal’edilmiştir. Hilafet, hükûmet ve cumhuriyetin mâna ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan, hilafet makamı mülğadır.

Madde 2. Hal edilmiş Halife ve Osmanlı hanedanı mensubu tüm erkek, kadın ve damatlar, Türkiye Cumhuriyeti’nde ikamet hakkından ebediyen memnurdurlar.⁴⁵

Böylece 3 Mart 1924 tarihinde TBMM’de kabul edilen 13 maddelik 431 sayılı kanunla “kansız ihtilal” gerçekleştirilmiş ve Halifelik kaldırılmıştır. Lord Kinross bu eylemi şöyle özetlemektedir: *Gazi, birkaç saat içinde, bir tarih dönemini ortadan kaldırmıştı.*⁴⁶ Hilafetin kaldırılması, saltanatın

42 “Assembla di Angora Contro Il Califfato”, *Il Messaggero*, 1 Mart 1924, 7.

43 “L’Ultimo Selamlık?”, *La Stampa*, 2 Mart 1924, 2. “Il Califfo Sara’ Espulso”, *Il Giornale d’Italia*, 2 Mart 1924.

44 *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, cilt I, (Ankara: ATAM yay., 1997), 344-350. “Reisi Cumhur Paşa Hazretlerinin 1 Mart Nutukları”, *Hâkimiyeti Milliye*, 2 Mart 1924. Mustafa Kemal’in konuşması İtalyan gazetelerinde de yer almaktadır. Bkz. “Il Verbo di Kemal”, *Il Messaggero*, 4 Mart 1924.

45 Tam metin için Bkz. *TBMM ZC*, Devre II, İçtima Senesi 1, Cilt 7, İkinci İçtima, 3 Mart 1924, 27-29.

46 Lord Kinross, *Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, çev. Necdet Sander, 19. bs. (İstanbul: Altın Kitaplar yay., 2007), 453.

kaldırılması ve Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte Atatürk devriminin üçüncü önemli aşamasını meydana getirmektedir.⁴⁷

İtalyan gazeteleri Türkiye’de hilafetin kaldırılmasını birinci sayfalarından önemli haber olarak okuyucularına yansıtmakta ve çeşitli yorumlarla kamuoyunu aydınlatmaktadır. *Avanti* gazetesinde TBMM’de 3 Mart 1924 tarihinde 50 milletvekili tarafından imzalanan önergede yer alan hilafetin kaldırılması, halifenin azli ve Osmanlı hanedan üyelerinin Türkiye dışına çıkarılmasına ilişkin kanun tasarısının görüşüleceği haberi yer almaktadır.⁴⁸ *Avanti* gazetesinde *Reuter* Ajansı’na dayanarak verilen son dakika haberinde TBMM’de yapılan oylama neticesinde hilafetin kaldırılmasına dair kanunun onaylandığı kaydedilmektedir.⁴⁹

La Stampa ve *Avanti* gazetelerinde yer alan haberlerde; TBMM’de Şeriye ve Evkaf Vekaleti ile Genelkurmay Bakanlığının kaldırılması ve bunların yerine Diyanet İşleri Başkanlığı, Evkaf Müdürlüğü ve Genelkurmay Başkanlığı kurulmasına ilişkin yasaların tartışılmadan kabul edildiği kaydedilmektedir. Aynı gazetelerde hilafetin kaldırılması, halifenin halli ve Osmanlı hanedanının sürgüne gönderilmesi üzerinde şiddetli tartışmalar yapıldığı, bunun sonucunda kanunun kabul edildiği, sabık halifenin yanındakilerle birlikte trenle İsviçre’ye hareket ettiği yer almaktadır.⁵⁰

Il Giornale d’Italia gazetesinde, “Geçici Gücün Sonu” başlığı ile verilen haberde on iki yüzyıl sonra halifeliğin kaldırıldığı, Osmanlı hanedanı üyelerinin sürgün edildiği bildirilmektedir.⁵¹ “Türkiye’nin Sırları” başlıklı haberde ise Dünya savaşı ve sonrasında Yunanistan dahil diğer Müttefiklere karşı yürütülen savaşı kazanan Türkiye’nin önce saltanatı kaldırdığı ve Ankara’yı başkent yaparak cumhuriyeti ilan ettiği, saltanatın kaldırılmasıyla hilafeti sadece dini alanda sınırlandıran Türkiye’nin en sonunda hilafeti kaldırdığı belirtilmektedir. Türkiye’de egemenliğin, halkın iradesinin yansıtıldığı TBMM tarafından temsil edilmekte olduğu kaydedilmektedir.⁵²

47 Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, 16. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası yay., 2013), 185-187. Hilafetin kaldırılmasıyla paralel olarak aynı gün TBMM’de çıkarılan 429 ve 430 sayılı kanunlar da dikkat çekmektedir. Bunlar Şeriye ve Evkaf Vekâlet’inin kaldırılarak yerine Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kurulması, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti’nin kaldırılarak yerine Genelkurmay Başkanlığı’nın tesis edilmesi, ayrıca Tevhidi Tedrisat (öğretimin birleştirilmesi) kanunlarının kabul edilmesidir. Böylece Millet’in tam egemenliği karşısındaki son engel olan halifeliğin ortadan kaldırılması gerçekleştirilirken; din ve ordu siyasetten ayrılıyor, eğitim laikleştirilerek cumhuriyetin kuruluş felsefesi sağlam esaslara oturtulmuş oluyordu.

48 “La Turchia Vuole Abolire Il Califfato”, *Avanti*, 4 Mart 1924.

49 “La Turchia Ha Abolito Il Califfato”, *Avanti*, 4 Mart 1924, 4.

50 “Il Califfo, 32 Pricipi e 36 Principesse Banditi dal Territorio Turco”, *La Stampa*, 5 Mart 1924, 3. “Il Califfo e La Famiglia Imperiale Espulsi dalla Turchia”, *Avanti*, 5 Mart 1924, 4.

51 “La Fine di Una Potere Temporale”, *Il Giornale d’Italia*, 5 Mart 1924.

52 “Le Incognite della Turchia”, *Il Giornale d’Italia*, 5 Mart 1924.

Il Messaggero gazetesinde TBMM’de alınan kararın hemen uygulamaya koyulduğunu, bu süreçte Abdülmecit’in defalarca Mustafa Kemal Paşa ile görüşme ve son durum hakkında açıklama talebinde bulunduğu ancak bunun gerçekleşmediği bilgisi yer almaktadır.⁵³ *La Tribuna* gazetesinde “cumhuriyetçiler hilafeti kaldırdı” başlığı ile haber duyurulmakta ve hilafetin kaldırılmasının önemi üzerinde yorum yapılmaktadır. Saltanatın kaldırılması sonrasında dünyevi gücünü kaybetmiş olan hilafetin cumhuriyete karşı yeni bir entrika merkezi olmaması maksadıyla Osmanlı hanedanının Türkiye dışına çıkarılması kararının alınmış olduğu, Mustafa Kemal Paşa’nın hilafetin kaldırılması sonrasında Türkiye’nin İslam dinine bağlı olmayan bir toplum olarak algılanmaması için içeriye ve dışarıya mesaj verdiği ifade edilmektedir.⁵⁴

Mustafa Kemal Paşa, 4 Mart 1924 tarihinde İstasyon binasındaki çalışma ofisinde gazetelerin başyazarlarını kabul ederek yaptığı görüşmede; TBMM tarafından alınan kararlar hakkında açıklamalarda bulunmakta, bu kararların Millet tarafından istenmekte olan doğal taleplerin bir sonucu olduğunu ve bunun yararlarının kısa süre içinde görüleceğini ifade etmektedir.⁵⁵ Hilafetin kaldırılması sürecinde Türkler, gerçekte İslam dünyasından yükselecek olası tepkilerden daha çok batıdaki dostlarından gelecek eleştirilere karşı hassasiyet göstermektedirler.⁵⁶ *Oriente Moderno* dergisinde yer alan yorumda “Türkler Osmanlı halifesine aldırış etselerdi, Halifeliğin kaldırılmasının İslam dünyasındaki yansımalarına aldırış ederlerdi” ifadesinin yer alması ilginçtir.⁵⁷

Detaylı onay sürecinden sonraki gelişmeler hakkında İtalyan basınında devam eden günlerde detaylı bilgiler yer almaktadır. *La Tribuna*, *La Voce Repubblicana* ve *Il Popolo d’Italia* gazetelerinde; diplomatik çevrelerden alınan haberlere göre, TBMM kararının İstanbul valisi tarafından yanında ve polis müdürü ve dışişleri bakanlığı temsilcisi ile birlikte 3-4 Mart gecesi saat 02.00-03.00 sularında Abdülmecit Efendi’ye tebliğ edildiği, Abdülmecit ve ailesine İstanbul’u terk etmek üzere hazırlanmak için bir saat süre verildiği, sabık halife ve yanındakilerin İstanbul’u terk etmek üzere Çatalca Tren İstasyonu’na refakatte getirildikleri, buradan Simplon-Orient Ekspres için özel hazırlanan vagonlarla İsviçre’ye doğru yola çıktıkları kaydedilmektedir.⁵⁸ *La Tribuna* gazetesinde yayımlanan haberde 3-4 Mart gecesine ilişkin detaylı bilgiler verilmekte, Abdülmecit Efendi’nin kendisine TBMM kararını

53 “L’Abolizione del Califfato e La Disposizione del Califfato”, *Il Messaggero*, 4 Mart 1924.

54 “Repubblicana Ha Abolito Il Califfato”, *La Tribuna*, 5 Mart 1924.

55 *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, cilt III, (Ankara: ATAM yay., 1997), 97. Hilafetin kaldırılmasını; şapka devrimi, alfabe ve dil devrimi, türbe ve zaviyelerin kapatılması gibi önemli devrimler izleyecektir.

56 *Survey Of International Affairs 1925*, 62.

57 *Oriente Moderno*, IV, 4 (15 Nisan 1924), 220, 242-244.

58 “Il Califfo Ha Lasciato Constantinopoli”, *La Tribuna*, 6 Mart 1924. “Il Califfo in Svizzera”, *La Voce Repubblicana*, 6 Mart 1924. “Come Avvene Lo Sfratto di Abdulmegid”, *Il Popolo d’Italia*, 6 Mart 1924.

tebliğ eden görevlilere hitaben; *madem bu ülke için en iyisini yapmaya çalışıyorsunuz o halde Tanrı size yardım etsin!* dediği kaydedilmektedir. Abdülmecit’in hazırlanmak için iki gün süre talep ettiği ancak bu talebinin karşılanmadığı, ailesi ile hemen hazırlanarak şafaktan önce hareket etmesinin istendiği, Abdülmecit’in Türkiye’yi terk ederken Mustafa Kemal Paşa’ya bir telgraf göndererek; *Türkiye için her zaman elinden gelen en iyisini yaptığını* belirttiği ifade edilmektedir.⁵⁹

Il Giornale d’Italia gazetesinde yer alan yorumda, hilafetin siyasal potansiyeli dikkate alınarak sona erdirildiğini ancak hilafetin dünyada değil yalnızca Türkiye’de kaldırılmış olduğu, hilafetin Türkiye dışında yabancı bir ülkede bulunması durumunda siyasal gücünün etkisinin olamayacağı belirtilmektedir. Gazetede ayrıca Anadolu’daki büyük savaştan zaferle çıkan Türkiye’nin bir cumhuriyet olduğu, özgür ve bağımsız bir ülke olarak hilafeti kaldırma hakkının olduğu kaydedilmektedir.⁶⁰

Il Giornale d’Italia gazetesinde, hilafetin kaldırılmasının milliyetçi Türklerin izlemekte oldukları politikanın mantıklı bir sonucu olmakla birlikte Fransız kamuoyunda Türklerin beklemediği yansımalar meydana getirdiği belirtilmekte ve bu haberlerden bazılarında yer verilmektedir. Bunlara göre; *Petit Parisien* gazetesinde halifeliğin en büyük adayının Peygamber sülalesinden gelen ve İngiltere tarafından desteklenen Hicaz Kralı Hüseyin olduğu belirtilmektedir. *L’Echo de Paris* gazetesinde ise Türkiye’nin daha önce halifeliği denediği, artık eskisi gibi Müslüman dünyasına bel bağlamak zorunda bulunmadığı, Türkiye’nin hilafeti kaldırmakla Panislamcı politikardan vazgeçmiş olduğu ancak şiddetli güçlü milliyetçi ve emperyalist olarak kaldığı yorumu bulunmaktadır.⁶¹

Il Popolo d’Italia gazetesinde *Reuter* Ajansı-Ankara’dan alınan bilgilere göre yer alan haberde; TBMM’nin, 3 Mart 1924 tarihinde yaptığı toplantıda halifenin hal edilmesine ve hilafetin kaldırılmasına karar verdiği, halife ve hanedan üyelerinin Mısır’a gitme ihtimalinin bulunduğu, bu maksatla Türk Hükûmeti tarafından bir gemi hazırlanmakta olduğu, Mustafa Kemal Paşa’nın TBMM’de yaptığı konuşmada modern bir hükûmet için din işlerinin politikadan ayrılması gerektiğini ifade ettiği kaydedilmektedir.⁶²

Il Popolo d’Italia ve *Il Giornale d’Italia* gazetelerinde, TBMM’de Şeriye ve Evkaf Vekaleti ile Genelkurmay Bakanlığı’nın kaldırılmasına ilişkin kanunun tartışma olmadan kabul edildiği ancak hilafetin kaldırılması ve Osmanlı hanedanının sürgüne gönderilmesi kanununun uzun tartışmalar sonucunda onaylandığı belirtilmektedir. Haberlerde ayrıca Türkiye’de halihazırda Osmanlı hanedanı üyesi 32 prens ve 35 prenses bulunduğu, TBMM

59 “Nuove Espulsioni in Turchia”, *La Tribuna*, 7 Mart 1924.

60 “Perché La Turchia Ha Deposto Il Califfo”, *Il Giornale d’Italia*, 6 Mart 1924.

61 “Commenti Francesi”, *Il Giornale d’Italia*, 6 Mart 1924.

62 “La Deposizione del Califfo Approvata Dall’Assembla di Angora”, *Il Popolo d’Italia*, 4 Mart 1924, 5.

tarafından sabık Halife için 100.000 lira, tüm aile için ise 200.000 lira ödenek ayrıldığı, saraylar ve tüm taşınmaz mallara devlet tarafından el koyulacağı, Topkapı Sarayı'nın müze olarak muhafaza edileceği, sabık Halifenin ailesi ile İsviçre'ye doğru yola çıktığı belirtilmektedir.⁶³

Henderson, 5 Mart 1924 tarihinde MacDonald'a gönderdiği raporunda halifeliğin kaldırılması ve Osmanlı hanedanının sınır dışı edilmesine giden sürece ilişkin son gelişmeleri Londra'ya bildirmekte, bu karara karşı Türkiye'de muhalif bir tutum görülmediğini vurgulayarak, Ankara Hükûmeti'nin bu cüretkâr kararının sonuçları hakkında bir şey söylemek için bir süre beklemek gerektiğini ifade etmektedir.⁶⁴

Il Popolo d'Italia gazetesinde yayımlanan başmakalede; saltanatın kaldırılmasından yaklaşık bir yıldan fazla bir süre geçtikten sonra bu sefer de kaçınılmaz ve karşı koyulamaz bir biçimde hilafetin kaldırıldığını ve Osmanlı hanedanının sürgüne gönderilmesi kararı alındığı, Türkiye tarihindeki bu büyük değişikliklerin laik bir devlet kurmak amacıyla yapıldığı, yeni Türkiye'nin kendisinden başka bir gücün egemenliğine tehdit oluşturmasına izin vermediği belirtilmektedir.⁶⁵ *Il Giornale d'Italia* gazetesinde; Roma'da yaşayan Türk çevrelerinde hilafetin kaldırılması konusunda fikir ve onay birliği olduğu, Osmanlı döneminin sona erdiği ve artık modern Türkiye Cumhuriyeti'nin doğduğu, bu gibi kararların *beklenen radikal reformlar* olarak nitelendirildiği belirtilmektedir.⁶⁶

Il Nuovo Paese gazetesinde yer alan başmakalede; Türkiye'de saltanatın kaldırılması ve halifenin sadece dini konularla ilgili bırakılmasının tüm Doğu için anayasal rejimlere geçmek bakımından büyük avantaj sağlamış olduğuna dikkat çekilmektedir. Başmakalede saltanatın hilafetten ayrılarak kaldırılması ve Abdülmecit'in yeni halife olarak seçilmesinden sonra İtalya kamuoyunda bazı çevrelerde, yanlış bir benzetmeyle, hilafetin papalık gibi bir konuma sahip olabileceği yorumları yapıldığını ancak Türkiye'de bu meselenin oldukça karmaşık olduğu belirtilmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın saltanatı kaldırıp hilafeti muhafaza ederek bir *geçiş dönemi stratejisi* izlediği ve tehlikeyi görerek hilafeti de kaldırmış olduğu ifade edilen makalede bu durumun Müslümanlar arasında hilafetin kaldırılması sebebiyle meydana gelebilecek düzensizlik, yönelim bozukluğu gibi önemli tehlikeleri ortadan kaldırıp kaldırmadığının henüz belli olmadığı kaydedilmektedir.⁶⁷

63 “L'Intera Famiglia Imperiale Bandita dalla Turchia”, *Il Popolo d'Italia*, 5 Mart 1924, 3. “Il Califfato Soppresso”, *Il Giornale d'Italia*, 5 Mart 1924. “Il Califfo Partite Per Svizzera”, *Il Popolo d'Italia*, 5 Mart 1924, 6. Son Halife Abdülmecit, 4 Mart 1924 sabah saat 05.00'de yanında iki eşi, oğlu Ömer Faruk, kızı Durrüşehvar, mabeyincisi, kadın efendileri, Dr. Selahattin, özel kâtabi Salih Keramet Nigâr Bey ile İstanbul'dan ayrılmak üzere Çatalca Tren İstasyonu'na getirilmiştir. Orient-Simplon Ekspres'e özel olarak hazırlanarak eklenen yataklı vagona bindirilen Abdülmecit ve yanındakiler İstanbul'dan ayrılarak İsviçre'ye doğru yola çıkmıştır.

64 *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, cilt V, belge184, 5 Mart 1924, 408-412.

65 “Il Califfo”, *Il Popolo d'Italia*, 6 Mart 1924.

66 “L'Impressione Nei Circoli Turchi di Roma”, *Il Giornale d'Italia*, 6 Mart 1924.

67 “La Fine del Califfato”, *Il Nuovo Paese*, 5 Mart 1924.

La Voce Repubblicana gazetesinde Şarkiyatçı Prof. Carlo Alfonso Nallino⁶⁸ ile hilafet konusunda yapılan mülakat ilginç bilgiler ve yaklaşımlar içermesiyle dikkat çekicidir. Pof. Nallino, Avrupa’da halifeliğin her zaman *Müslümanlığın Papası* gibi yanlış bir şekilde anlaşıldığı ve değerlendirildiğini oysa halifenin dünyevi gücü olmadan var olamayacağını, İslam’da sadece manevi bir gücün söz konusu olmadığını, Ankara’nın da böyle bir şey icat edemeyeceğini belirtmektedir. Son halife meselesinin 13. yüzyılda Moğol istilasıyla ortaya çıkmış olduğunu belirten Nallino, halifenin Kureyş soyundan gelmesi gerektiğini ve bu yüzden aslında hiçbir Türk’ün halife olamayacağını iddia etmektedir. Nallino, TBMM’nin başlangıçta hilafeti bir güç olarak muhafaza etmek istemesine rağmen gerçekte ne yapılması gerektiğini kimsenin tam olarak bilemediğini ancak son kararla *TBMM’nin hilafeti kendi bünyesinde saklı tutmakta olduğu* yorumunda bulunmaktadır. Nallino’ya göre Avrupalılar açısından hilafetin kaldırılması olumlu bir gelişme olmakla birlikte vatandaşlık kavramının olmadığı Müslüman dünyasında Türk millî devletinin doğuşu Müslüman ruhunu şok edici bir gelişmedir.⁶⁹

La Voce Repubblicana gazetesinde yayımlanan başmakalede, Kemalistlerin hilafeti kaldırma eyleminin mantıklı ve bir geometri teoremini çözer gibi kesin bir şekilde yönetilerek sonuca ulaşıldığı ifade edilmektedir.⁷⁰ *Il Giornale d’Italia* gazetesinde yer alan yorumda; Osmanlı hanedanı tarafından hilafetin üstlenilmesi süreci özetlenmekte ve dünya savaşı ve sonrasındaki Sevr Antlaşması’nın Türk devrimini ortaya çıkardığı belirtilmektedir. Halifeliğin kaldırılarak Abdülmecit ve ailesinin sınır dışı edilmiş olduğu ancak tarihte buna benzer durumların yaşanmış olduğu, papa Vatikan’da yaşarken Doğu Roma İmparatorluğu’nun İstanbul’da devam ettiği hatırlatılmaktadır.⁷¹ Ettore Rossi, İstanbul’dan gönderdiği 6 Mart 1924 tarihli yazısında, hilafetin kaldırılması konusunda Türk toplumu ve kamuoyunda genel bir kabul olduğunu, “Ankara ne yapıyorsa doğru yapıyordur” anlayışının hâkim olduğunu bildirmektedir.⁷²

La Stampa gazetesinde yayımlanan “Laik Türkiye” başlıklı başmakalede, Mustafa Kemal Paşa ve TBMM’nin laikleşme yolunda radikal adımlar atmaya devam ettiği, bir yıldan fazla bir zaman önce saltanatın kaldırılmasından sonra şimdi de hilafetin kaldırılarak Osmanlı hanedanının sürgüne gönderildiği kaydedilmektedir. Hilafetin kaldırılmasındaki esas

68 Prof. Carlo Alfonso Nallino: İtalyan şarkiyatçı, tarihçi ve yazar. Ortadoğu ve Müslüman ülkelerin tarih, kültür, edebiyat ve toplum bilimini izleyen Istituto Per L’Oriente (Şark Araştırmaları Enstitüsü)’nin kurucusudur. 1921 yılından beri yayımlanan *Oriente Moderno* Dergisi, enstitünün yayın organıdır.

69 “Quel Che Dice Il Prof.Nallino dell’Universita di Roma”, *La Voce Repubblicana*, 6 Mart 1924. “Chiarimenti E Guidizi di Un Orientalista Italiano”, *La Stampa*, 6 Mart 1924. Nallino, benzer görüşlerini *Oriente Moderno* Dergisinde de açıklayacaktır. Bkz. C. A. Nallino, “La Fine del Così Detto Califfato Ottomano”, *Oriente Moderno*, IV, 3 (15 Mart 1924), 137-153.

70 “L’Abolizione del Califfato”, *La Voce Repubblicana*, 6 Mart 1924.

71 “Il Crepuscolo dei Padiscia”, *Il Giornale d’Italia*, 6 Mart 1924.

72 Ettore Rossi, “L’Abollizione del Califfato”, *Oriente Moderno*, IV, 3(15 Mart 1924), 169-174.

sebebin hilafetin eski saltanatı ve mutlakiyetçiliği yeniden kurmayı amaçlayan gerici hareket için temel ve yabancı entrikaların merkezi olabileceği hakkındaki endişeler olduğu, Halifenin bu endişeleri doğrulayacak biçimde Türk olmayan unsurlarla ve belki de büyük güçlerin temsilcileriyle temasa geçmiş olabileceği bu kapsamda İngiltere'nin himayesinde olduğu bilinen Ağa Han tarafından Hint Müslümanları adına geçen yıl sonunda gönderilen mektubun Türkiye'de büyük hassasiyet yarattığı ifade edilmektedir. Makalede Şarkiyatçı Prof. Nallino'nun da belirttiği üzere *Halifenin Batı dünyasında Müslüman Papa olarak nitelendirilmesinin büyük bir hata olduğu*, Halifenin, Şarkiyatçı Giorgio Levi della Vida⁷³ tarafından tarif edildiği üzere, teorik olarak tüm İslam aleminin siyasal-dinsel başı olarak *elinde kılıcıyla İslam'ın dünyevi egemenliğini savunan ve genişleten* kişi olarak algılanması gerektiği belirtilmektedir. Makalede ayrıca modern bir ulus devlete dönüşmekte olan Türkiye Cumhuriyeti'nin millî çıkarlarının Pan-İslamcı politikalarla çatışması üzerine hilafetten vazgeçtiği öne sürülmektedir. Doğu dünyasında meşruiyeti eskiden beri tartışılmakta olan Türk halifeliğinin sona ermesi sonrasında Arap halifeliğine dikkat çekilen makalede Hicaz Kralı Hüseyin'in halife adayı olarak ortaya çıktığı kaydedilmektedir.⁷⁴

Gerarchia dergisinde Cornelo di Marzio imzasıyla yayımlanan "Kemal'in Türkiyesi" başlıklı makalede; halifeliğin kaldırılması sürecinde tüm Avrupa'nın dikkatinin Türkiye'ye çevrilmiş bulunduğu belirtilmektedir. Cumhuriyet rejiminin teokratik esaslara dayanmadığı, dogmatik mutlakiyet bir sistemde var olamayacağı belirtilmekte ve hilafetin Kemalist milliyetçilikle bir arada yaşayamayacağı belirtilmektedir.⁷⁵

Corriere Italiano gazetesinde yayımlanan Londra kaynaklı haberlerde; İngiliz kamuoyunda hilafetin kaldırılmasının dominyonlardaki Müslüman ahali üzerindeki olası etkilerinin sebep olacağı gelişmeler nedeniyle endişe bulunduğu belirtilerek, Türkiye'ye karşı artan sempatinin Asya'da yaşayan tüm Müslümanların bağımsızlık taleplerinin güçlenmesi sonucunu getireceği, Hindistan'daki Anti-İngiliz partilerin kararlılığını artıracacağı yorumlarına dikkat çekilmektedir.⁷⁶

Bu süreçte İngiliz Temsilci Lindsay tarafından McDonald'a gönderilen 8 Mart 1924 tarihli rapor dikkat çekicidir. Lindsay, Türkiye'nin halifeliği kaldırmasının Panislamcı bir politika izlemeyeceği anlamına geldiğini, bu gelişmelerin İngilizlerin kuşkularını azaltarak Musul meselesinin çözümüne katkıda bulunabileceğini ifade etmektedir.⁷⁷

73 *Giorgio Levi della Vida*: (1886-1967) İtalyan şarkiyatçı ve yazar.

74 "Turchia Laica, *La Stampa*, 6 Mart 1924.

75 Cornelio di Marzio, "La Turchia di Kemal", *Gerarchia* III, 2 (Şubat 1924), 111-130.

76 "La Ripercussioni Sulla Politica Inglese", *Corriere Italiano*, 7 Mart 1924, 8.

77 *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, cilt V, belge 185, 8 Mart 1924, 412-413.

Halifeliğin kaldırılacağına dair haberlerin yoğunlaşması üzerine o sırada San Remo’da bulunan Vahdeddin, hilafetin kaldırılması sonrasında Fransız basınında yayımlanan beyanatında, kendisini Mekke’den hicret eden Peygambere benzetmekte ve şöyle söylemektedir:

Altı milyon Türk’ün haksız yere hilafet makamına tecavüzünü protesto ediyorum. Bu müessese, on üç asır boyunca kafirlerin saldırısına kahramanca karşı koymuştur. Bu nedenle, ben yegâne halifeyim. Halifenin haiz olması gereken yetkilerden yoksun olan İstanbul’daki ise halife değildir.⁷⁸

Lloyd George tarafından kaleme alınan ve *La Stampa* gazetesinde çevirisi yayımlanan makalede; Kemalistlerin Türkiye’yi Batılılaştırmaya karar vermiş olduklarını, Kemalistlerin Müslüman olmakla birlikte gerçekte özgür düşünceli insanlar olduklarını, modern hayat şartlarında bir ülkenin şeriatla yönetilebileceğine inanmadıklarını ifade etmektedir. İslam dinini korumak için siyasal ve ruhani gücün birleştirilmesi gerektiğinin belirten George, Türklerin cami ile devletin ayrılması politikası başlattıkları, bu politikanın halifeliğin tamamen dini ve manevi güçlere sahip olan bir çeşit Vatikan tipi bir papalığa dönüşmesi sonucu getirebileceği yorumunda bulunmaktadır.⁷⁹

Il Messaggero gazetesinde yer alan haberde, halifeliğin kaldırılması sonrasında Türkiye’de laikleşmeyle birlikte Anakara Hükûmeti tarafından okullardaki her türlü dini sembollerin kullanılmasının yasaklandığı, aksi uygulamalarda bu okulların kapatılması cezası uygulanmaya başlandığı, bu kapsamda okullardan haçları kaldırmayı kabul etmeyen bazı Fransız cemaat okullarının kapatıldığı belirtilmektedir.⁸⁰ *La Stampa* gazetesinde Türkiye’de halifeliğin kaldırılmasından sonra Bingazi’deki camilerde Cuma namazında okunan hutbelerde İtalya Kralı Vittorio Emanuele III’ün adının zikredildiği haberi yer almaktadır.⁸¹

Bu dönemde İtalyan Büyükelçi Cesare Montagna ile Türk gazetecileri arasında İstanbul’da yapılan mülakat dikkat çekmektedir. Montagna bu mülakatta son zamanlarda ne İtalya’nın ve ne de Türkiye’nin dostu olmayanlar tarafından yapılan ve aralarında hilafet meselesi dahil olmak üzere yapılan yayınlardan şikayetçi olmakta, *İtalya’nın Türkiye ile dostça ilişkiler içinde olmak istediğini* ifade etmektedir.⁸²

Gustavo Sacerdote, *Avanti* gazetesinde yayımlanan makalesinde, halifeliğin kaldırılmasının büyük bir öneme haiz olduğunu bunun sadece

78 “Le Califat, L’Egypte Et Le Roi Hussein”, *Le Journal*, 10 Mart 1924, 2.

79 Lloyd George, “Un Millenario Albero Abbattuto”, *La Stampa*, 15 Mart 1924.

80 “Le Scuole Confessionali in Turchia e Gli Emblemi Religiosi”, *Il Messaggero*, 22 Mart 1924.

81 “Il Nome del Re Sostituito A Quello del Califfo”, *La Stampa*, 25 Mart 1924, 6.

82 “L’Italia e L’Oriente”, *Il Giornale d’Italia*, 23 Mart 1924, 2.

Türkler için değil tüm dünyadaki Müslümanlar için yeni bir dönemin başlangıcı anlamına geldiğini belirtmektedir. Sacerdote, Mustafa Kemal Paşa tarafından TBMM’de yapılan konuşmada; hilafetin kaldırılmasıyla Müslümanların inancının her türlü siyasal etkileşimden özgür bırakılmasının sağlandığını ve bir düğümün daha çözüldüğünün ifade edildiğini hatırlatmaktadır. Türk Hükûmeti’nin hilafeti kaldırmakla Panislamcı siyasetin kullanabileceği güçlü bir enstrümanından vazgeçmiş olduğunu hatırlamak gerektiğini belirten Sacerdote, hilafetin kaldırılmasının sadece modernleşmeye doğru giden adım değil laikleşme yolunda yapılan önemli bir hamle olduğunu vurgulamaktadır. Sacerdote ayrıca hilafetin kaldırılmasının sadece Müttefik güçlere değil aynı zamanda sultana karşı da Anadolu topraklarında verilen sert mücadelenin ve *Türkiye Türklerindir* yazan bayrağın altında verilen milliyetçi dirilişin şimdilik en önemli bölümü olduğunu ifade etmektedir.⁸³

3. Sabık Halife Abdülmecit’in İsviçre’deki Faaliyetlerinin İtalyan Basınında Yansımaları

TBMM tarafından çıkarılan kanunla halifeliğin kaldırılması, Osmanlı hanedanı üyelerinin Türkiye dışına çıkarılması kararının alınması ve uygulamanın hemen başlamasıyla Abdülmecit Efendi ve ailesinin İstanbul’dan ayrılması sürecinde, İtalyan basınında olası ikamet yerleri hakkında ilgi çekici haber ve yorumlara rast gelinmektedir. Bunların arasında *Il Messaggero* gazetesinden yer alan oldukça dikkat çeken bir yorumda; İtalyan Hükûmeti’nin Türkiye’den sürgüne gönderilen halifenin Avrupa’ya giderken İtalya’da geçici de olsa ikamet etmesine izin verilmesinin İtalya’nın siyasal gücünü artıracığı, halifenin tüm Akdeniz’de Müslüman halkların manevi ışığı olduğu iddia edilmekte, İtalya’da bugünkü halifenin durumunun 1300’lü yıllarda papanın Avignon’daki durumu⁸⁴ gibi olduğunu düşünen çok sayıda insan olduğu belirtilmektedir. Gazetede ayrıca halifenin İtalya’da ikamet etmesi durumunda çok sayıda Müslüman ahalinin de ona yakın olmak için İtalya’ya gelerek yerleşeceği ve böylece Akdeniz havzasındaki insanlar arasındaki ilişkilerin daha fazla gelişeceği, İtalya’nın ulusal kalkınmasında fazlasıyla zorluk çekmekte olduğu Akdeniz ırklarını yakınlaştırma hedefine ulaşabileceği değerlendirilmesinde bulunmaktadır.⁸⁵ *Avanti* gazetesi ise bu görüşe tamamen karşı çıkmakta ve halifenin İtalya’da ikamet etmesi halinde herhangi bir Müslüman şehirden oldukça uzakta olacağından Müslümanlar

83 Gustavo Sacerdote, “La Fine del Califfo”, *Avanti*, 9 Mart 1924, 3.

84 Hristiyan dünyasındaki anlaşmazlıklar sebebiyle, Papa Clement döneminde, 1309 yılında papalık Roma’dan bugünkü Fransa’nın Avignon kentine taşınmıştır. 1309-1377 yılları arasındaki dönemde birbirini takip eden yedi papa, Avignon kentinde ikamet etmiş ve faaliyetlerini buradan sürdürmüştür. Papanın 1377 yılında tekrar Roma’ya dönmesine karşılık, Avignon’da ilan edilen anti-papalar sebebiyle bölünme, 1417 yılına kadar devam edecek ve aynı yıl yapılan Constance Konsülü’nde sona erecektir.

85 “Dare Ospitalita Al Califfo”, *Il Messaggero*, 7 Mart 1924.

üzerinde önemli bir etkisinin olmayacağı, ayrıca halifenin İtalya’da ikamet etmesinin Türkiye ile ciddi sürtüşmelere neden olacağı kaydedilmektedir.⁸⁶

Hilafetin kaldırılmasının büyük bir devrim olarak nitelendirildiği *La Stampa* gazetesinde ise Fransa’nın halifeye ikamet izni vereceği haberi yayımlanmaktadır.⁸⁷ *Il Popolo d’Italia* ve *Il Nuovo Paese* gazetelerinde; Türk dostu olarak bilinen Claude Farrère’nin⁸⁸, *Liberté* gazetesinde yayımlanan yazısı okuyucularına duyurulmaktadır. Farrère bu yazısında; sabık halifenin, geçmişte papanın Avignon’da yaşaması gibi, Fransa’da ikamet etmesine izin verilmesini önermektedir. Farrère, halifenin Müslümanlar üzerindeki prestij ve etkisinden yararlanmak düşüncesiyle Tunus yakınlarında Akdeniz’de bir adada ikamet ettirilebileceği, bunun Fransa tarafından yapılmaması ve İtalya’nın sabık halifeyi kabul etmesi durumunda ise Fransa’nın çıkarlarının zarar göreceğini belirtmektedir.⁸⁹

Türkiye dışına çıkarılan Sabık Halife Abdülmecit ve yanındakiler 7 Mart 1924 tarihinde İsviçre’nin Montreux şehri yakınlarındaki Territet’e ulaşmış bulunmaktadır.⁹⁰ Abdülmecit Efendi’nin yerleşmesiyle Territet Oteli gazetecilerin ilgi odağı haline gelmiştir. Abdülmecit Efendi, İstanbul’dan ayrılmadan önce ve İsviçre’ye vardıktan hemen sonra gazetecilere yaptığı açıklamada; kanunlara saygılı olduğunu, yabancı hırslara alet olmayacağını, kendisini güzel sanatlara adayacağını ifade etmiş bulunmaktadır. Abdülmecit Efendi kısa bir süre sonra söylemini değiştirerek çeşitli Avrupa gazetelerine verdiği demeçler ile hem İslam dünyasını ve hem de Avrupa kamuoyunu TBMM’nin hilafetin kaldırılması kararlarının yanlışlığı konusunda etkilemeye çalışmıştır.⁹¹

Bu arada bir İsviçre gazetesinin başyazarı sabık halifenin sekreteri ile bir görüşme gerçekleştirmiş ve bu görüşme gazetelerde yayımlanmıştır. Sekreter, TBMM kararının açık bir şekilde Türkiye ve dünyadaki tüm Müslümanların istek ve taleplerine aykırı olduğunu, yaşanan bu şok edici olayların sonuçlarını merakla beklemekte olduklarını açıklamaktadır. Halifenin düşüncesi ise TBMM üyelerinin halifeye destek vermek vaadiyle

86 “Vogliamo Il Califfo”, *Avanti*, 9 Mart 1924, 3.

87 “L’Atto Estremo della Rivoluzione Turca”, *La Stampa*, 6 Mart 1924. “La Francia Ospitera’ Il Califfo Espulso”, *La Stampa*, 6 Mart 1924.

88 *Claude Farrère* (1876-1957): Fransız asker, yazar ve gazetecidir. Kurtuluş Savaşı esnasında Fransa’ya karşı Türkiye’yi savunan yazıları bulunmaktadır. Büyük taarruzdan kısa bir süre önce 18 Haziran 1922 tarihinde İzmit’te Mustafa Kemal Paşa ile mülakatta bulunmuştur. Farrère, o tarihlerde Türkiye’de “Yeni Pierre Loti” olarak isimlendirilmektedir.

89 “Re Hussein dell’Hegiaz Candidato Inglese al Califfato?”, *Il Popolo d’Italia*, 7 Mart 1924, 6. “Claudio Farrère Per Un Califfato Francese”, *Il Nuovo Paese*, 13 Mart 1924, 8.

90 “L’Ex-Califfo In Svizzera”, *La Tribuna*, 9 Mart 1924. Hanedanın geri kalan kısmı (16 damat, 100 sultanade) takip eden günlerde yurtdışına çıkarılacaktır. Abdülmecit’in dört eşi olması İsviçre’ye girişinde başlangıçta bir sorun çıkarmış ancak sonra geçici bir izin alınmıştır. Kinross, *Atatürk*, 453.

91 Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması ve Lâiklik*, 222.

seçilmiş oldukları, TBMM'nin bu kararının ahdine sadık olmamak anlamına geldiği ve geçerli olmadığı şeklindedir.⁹²

Abdülmecit Efendi, 11 Mart 1924 tarihinde Territet'te dünya Müslümanlarına hitaben yayımladığı bildiriye; TBMM tarafından alınan hilafetin kaldırılması kararının yasal olmadığını ve bunu kabul etmediğini, hilafetin tüm Müslümanların ortak tarihi bir müessesesi olduğunu ve tek tarafı olarak kaldırılamayacağını, İslam dünyasının bu sorunla ilgilenmesi gerektiğini belirtmektedir. Hilafetin geçici olarak bir güç tarafından üstlenilmesini isteyen Abdülmecit, bütün Müslüman ülkelerden temsilcilerin katılımıyla toplanacak uluslararası bir İslam kongresinde mevcut durumun değerlendirilmesini talep etmektedir.⁹³

Abdülmecit'in yayımladığı beyanname sonrasında hilafet konusunda oldukça ilginç gelişmeler görülmektedir. Emir Ali tarafından *Manchester Guardian*'a verilen mülakatta; Abdülmecit'in herhangi bir dinsel kuralı ihlal etmemiş olduğu ve halen halife olduğu iddia edilmektedir.⁹⁴ Abdülmecit tarafından TBMM kararının hiçe sayılması anlamındaki bu açıklamaların yapılması üzerine TBMM tarafından ödeneğinin kalan kısmının gönderilmemesi kararı verilmiştir. Ayrıca İsviçre Hükûmeti uyarılarak benzeri bildirilerin yayımlanmasının engellenmesi de istenmiştir.⁹⁵

Il Giornale d'Italia gazetesinde; bu beyannamenin İsviçre'de bir alarm durumu yarattığı ifade edilmekte, İsviçre haber ajansı tarafından Abdülmecit tarafından bu beyannamenin yayımlanmasının kendisine İsviçre Hükûmeti tarafından verilen geçici sığınma iznindeki koşulların ihlali anlamına geldiği, İsviçre Federal Konsey'in bu konuyu görüşmek üzere toplandığı haberi yer almaktadır.⁹⁶ *Il Nuovo Paese* gazetesinde, İsviçre Hükûmeti tarafından sabık Halife Abdülmecit'e uyarıda bulunularak, siyasal mesaj ve hareketlerden kaçınması aksi takdirde kendisine verilmiş olan sığınma hakkı ve İsviçre'de kalış izninin iptal edilebileceğinin bildirildiği haberi yer almaktadır.⁹⁷

Il Giornale d'Italia gazetesinde, *Il Temps* gazetesinde yayımlanan bir haber aktarılmakta, İtalyan Hükûmeti tarafından sabık halifeye Libya'daki Müslümanların ruhani lideri olarak İtalya'da ikamet etmesi için bir teklifte

92 "L'Ex- Califfo a Basilea", *Il Giornale d'Italia*, 11 Mart 1924.

93 "L'Ex Califfo Voul Convocare Un Congresso Interislamico", *Il Popolo d'Italia*, 14 Mart 1924,s.3. Bilal N.Şimşir, "Abdülmecit Efendi'nin Bildirisi", Halifesiz 50 Yıl, *Cumhuriyet*, 29 Mart 1924.

94 "Il Vecchio e Il Nuovo Califfo", *Il Giornale d'Italia*, 15 Mart 1924.

95 TBMM tarafından Bakanlar Kurulu'nun teklifi doğrultusunda alınan bir kararla sabık Halife'nin yaptığı açıklamalar nedeniyle kendisine daha önce tahsis edilmiş olan ödeneğin kesilmesi kararı alınmıştır. "Dall'Estero: La Assemblée Nazionale", *Avanti*, 5 Nisan 1924, 4. *Oriente Moderno* IV, 4 (15 Nisan 1924), 244.

96 "Preoccupazioni Svizzere", *Il Nuovo Paese*, 13 Mart 1924, 8. "La Svizzera Allarmata", *Il Giornale d'Italia*, 14 Mart 1924, *Oriente Moderno* IV, 3 (15 Mart 1924), 177.

97 "La Svizzera Intima al Califfo", *Il Nuovo Paese*, 15 Mart 1924.

bulunulması ihtimalinden bahsedilmektedir. Bu durumda sabık halifenin tüm Müslümanların mı yoksa-İtalya’nın himayesinde-Türklerin ve Arapların mı Halifesi olacağı sorusu ortaya atılmaktadır.⁹⁸

Il Giornale d’Italia gazetesinde, sabık Halife Abdülmecit’in son birkaç gündür verdiği demeçler ve yarattığı tepkiler sebebiyle İsviçre Hükûmeti’nin rahatsız olduğu, Abdülmecit’e verdiği sığınma hakkı ve misafirperverliğinden dolayı pişmanlık yaşadığı belirtilmektedir. İsviçre Hükûmeti bu beyannamenin Hindistan, Rusya gibi Müslümanların yoğun yaşadıkları yerlerde birtakım tepkiler meydana getirebileceğini ve ayrıca İsviçre ve yakınlarında yaşayan Müslümanlar tarafından İsviçre’ye yönelik birtakım protestolara neden olabileceğini değerlendirmektedir.⁹⁹

Abdülmecit tarafından *Liberte* gazetesine verilen ve *Il Popolo d’Italia* gazetesinde yer alan mülakatta; dünya Müslümanlarına yayımlanmış olduğu beynamede, hilafet konusunda gereken kararların alınması maksadıyla bir İslam konferansının toplanması çağrısında bulunduğu, bu çağrıya karşılık olarak önemli cevaplar aldığı, ayrıca Fransa’ya yerleşmek üzere müracaatta bulunduğu kaydedilmektedir.¹⁰⁰

İsviçreli hukuk uzmanı G.Brenwald tarafından *Neue Zürcher Zeitung* gazetesine verilen mülakatta, Abdülmecit’in bir sultan gibi davranamayacağını, ancak dini bir lider olarak değerlendirilebileceğini belirtmektedir. Brenwald, halifenin Tanrı tarafından atanan kutsal birisi olmadığını, ancak dini bir yönetici olduğunu, bu bakımdan papa gibi nitelendirilebileceğini, zaten papanın da daimî bir yönetici olmadığını ifade etmektedir.¹⁰¹

İsviçre Hükûmeti tarafından yapılan açıklamada; sabık halifenin özellikle siyasal eylemlerden uzak durması şartıyla İsviçre topraklarında özel bir izinle bulunduğu, bu iznin geçerli kalabilmesi için politik açıklamalarda bulunmaması gerektiği, sabık halifenin benzeri faaliyetlere devam etmesi halinde İsviçre’de barınmasına izin verilmeyeceği ifade edilmiştir.¹⁰² İsviçre Federal Konseyi 18 Mart 1924 tarihinde halifenin İsviçre’deki ikameti hakkında yaptığı toplantıda; sabık halifenin politik ve dinsel faaliyetlerine son vermemesi durumunda İsviçre’de ikamet etmesinin mümkün olmadığı, bu konuda dikkatinin çekilmesi kararı almıştır.¹⁰³

Vahdettin tarafından ikamet ettiği San Remo’dan, Abdülmecit’in beyannamesi ile aynı günlerde, bazı büyük devlet başkanlarına mektup gönderilerek Türkiye Cumhuriyeti’nin hilafetin kaldırılması ve Osmanlı

98 “Una Pretesa Proposta dell’Italia”, *Il Giornale d’Italia*, 14 Mart 1924.

99 “Il Califfo Insorge Contro Angora”, *Il Giornale d’Italia*, 14 Mart 1924.

100 “L’Ex Califfo Abdul Megid é Sicuro della Fedelta dell’Islam Verso di Lui”, *Il Popolo d’Italia*, 22 Mart 1924.

101 “Il Soggiorno dell’Ex Califfo a Territet”, *Il Popolo d’Italia*, 19 Mart 1924, 3.

102 “Diffida Svizzera All’Ex Califfo”, *Il Messaggero*, 15 Mart 1924.

103 “La Svizzera Accorda Al Califfo Una Condizionata Ospitalita”, *Il Popolo d’Italia*, 19 Mart 1924, 3.

hanedanının Türkiye dışına çıkarılması kararının geçersiz olmasını temine çalışılmış ve bu devletlerden yardım talep edilmiştir.

Vahdettin, 13 Mart 1924 tarihinde ABD Başkanı Coolidge'e Osmanlı İmparatoru unvanı kullanarak gönderdiği mektubunda; hilafet ve saltanat haklarından söz etmekte, TBMM ve üyelerini fitne çıkaran isyancılar olarak nitelendirerek aldığı kararları geçersiz gördüğünü bildirmektedir. Vahdettin hilafet sorununun İslam ülkelerinden gönderilecek din bilginlerinden meydana getirilecek bir meclis tarafından çözüme bağlanabileceğini belirterek, hilafet konusunun çözüme kavuşturulması için diplomatik bir üslupla yardım talep etmektedir.¹⁰⁴ Vahdettin, 13 Mart 1924 tarihinde Fransa Cumhurbaşkanı Millerand'a hitaben hilafetin kaldırılması ve Osmanlı hanedanının Türkiye dışına çıkarılmasını protesto eden aynı mealde bir mektup göndermiştir. Fransa cumhurbaşkanı tarafından bu mektubun İngiltere ve İtalya'ya da gönderilip gönderilmediğinin araştırılması istenmiştir. Sonradan bu mektubun İngiltere Kralı V. George'a da gönderildiği anlaşılmıştır. Fransa tarafından bu mektuba verilen cevapta; Fransa Hükûmeti'nin başka ülkelerin içişlerine karışmamayı bir kural olarak benimsemiş olduğu, hilafet ve saltanat konularında müdahale edecek durumda olmadığı bildirilmiştir.¹⁰⁵

Bu arada 11 Mart 1924 tarihinde Hint Hilafet Komitesi adına Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen bir mektupta, Hint Müslümanlarının Türkiye'nin kararlarına saygılı olduğu, Türkiye'nin iç meselelerine karışmak arzusunda bulunmadıkları, halifenin Arap soyundan olmasının gerekmediği belirtilerek; hilafet meselesinin tüm Müslümanlara ait bir konu olduğu, TBMM tarafından halifeliğin kaldırılması kararının yeniden gözden geçirilmesi istenmektedir.¹⁰⁶ İsmet Paşa tarafından 20 Mart 1924 tarihinde dış temsilciliklere gönderilen genelgede; halifeliğin kaldırılmasına Hint Hilafet Komitesi tarafından gösterilen tepkilerin esas sebebinin kendi varlık sebeplerinin sorgulanması olduğu açıklanmaktadır.¹⁰⁷

Abdülmecit'in bu süreçte İtalya'da ikamet etmek için müracaatta bulunduğu anlaşılmaktadır. Mussolini tarafından 27 Mart 1924 tarihinde Montagna'ya gönderilen talimatta, İtalyan Hükûmeti tarafından Abdülmecit'in İtalya'da geçici olarak ikamet etmek için yaptığı müracaata cevap verilmemiş olduğu ifade edilmekte, bu hususun Türk Hükûmeti'ne bildirilmesi istenmektedir.¹⁰⁸

104 İhsan Güneş, "Vahidettin'in Amerikan Başkanına Mektubu", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 24, 37 (Mayıs 2005), 47-56. 15 Nisan 1924 tarihinde ABD Paris büyükelçiliğine teslim edilen mektup tercüme edilerek Washington'a gönderilmiştir.

105 Jean Louis Bacque-Grammont, "Altıncı Mehmet'in Sürgündeki Haç Yolculuğu ve Birkaç Bildirisi", *Tarih ve Toplum*, 16 (Nisan 1985), 58-59.

106 *Oriente Moderno*, Anno IV, Nr.5, 15 Mayıs 1924, s.290-292. Bilal N. Şimşir, "Türkiye Çizdiği Yoldan Dönmüyor", *Halifesiz 50 Yıl, Cumhuriyet*, 2 Nisan 1974.

107 Bilal N. Şimşir, "Türkiye'deki Gelişmeler", *Halifesiz 50 Yıl, Cumhuriyet*, 3 Nisan 1974.

108 *Documenti Diplomatici Italiani* (DDI), Serie.7 (1922-1935), Volume III (23 Şubat 1924-14 Mayıs 1925), Belge.106, 27 Mart 1924, (Roma: Istituto Poligrafico e Zecco dello Stato,

4. Hicaz Kralı Hüseyin’in Halife İlan Edilmesi ve Tepkiler ile İtalyan Basınında Yansımaları

Türkiye’de halifeliğin kaldırılması ve Osmanlı hanedanının sürgüne gönderilmesini izleyen süreçte Fas, Hicaz ve Mısır’da yeni halife adayları ortaya çıkmıştır. *Corriere della Sera* gazetesi Türkiye’den sınır dışı edilenin Türk halifeliği değil İslam halifeliği olduğunu belirterek, bu kuruma sahip çıkmak için bir yarışma olduğunu kaydetmektedir.¹⁰⁹ Lindsay, 8 Mart 1924 tarihli raporunda; Türkiye’de 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen kanunla sadece halifenin sınır dışı edilmediğini, hilafetin kaldırıldığını, Türklerin yeni bir halifeyi kabul etmeyeceklerini, yeni bir halifenin ortaya çıkmasının bir İngiliz oyunu olarak nitelendirileceğini ve bunun İngiliz-Türk ilişkilerini adamakıllı bozabileceğini bildirmektedir.¹¹⁰

Bu dönemde halife adayları arasında İngilizler tarafından desteklendiği değerlendirilen Hicaz Kralı Hüseyin ön plana çıkmaktadır. Türkiye’de halifeliğin kaldırılması emarelerini erkenden gören Hüseyin, Araplar ve Kureyş kabilesi içinde olacak bir halifelik kurulması için aslında Ocak 1924’ten itibaren propagandaya başlamış bulunmaktadır.¹¹¹ Nitekim Türkiye’de halifeliğin kaldırıldığını öğrendikten sonra Kral Hüseyin 5 Mart 1924 tarihinde kendi halifeliğini ilan etmiştir.¹¹²

İtalyan basınında Hicaz Kralı Hüseyin’in halifelik ilanı genelde bir İngiliz oyunu olarak nitelendirilmektedir. *Il Nuovo Paese* gazetesinde, Kahire’de yayımlanan gazetelere dayanılarak verilen haberde, hilafetin kaldırılmasının hac mevsimine denk geldiğini, bu sebeple toplanan Araplar arasında bu konunun müzakere edildiğini, Osmanlı hanedan üyelerinin sürgüne gönderilmesi kararı sonrasında halifeliğin kesin olarak Mekke’ye dönmesinin gündemde olduğu belirtilmektedir.¹¹³

La Stampa gazetesinde yayımlanan başmakalede; Hicaz Kralı Hüseyin’in halife adayı olarak ortaya çıktığı, ancak Pan-Arapçılık hareketini ateşleyecek böyle bir hareketin İngiltere’nin çıkarlarına aykırı olabileceği, bundan dolayı Hüseyin’in etki alanının Mezopotamya ve Trans Ürdün¹¹⁴

1955), 68-69. Davasına beklediği uluslararası desteği bulamayan Abdülmecit, Ekim 1924’te Nice’e taşınmıştır. 1939 yılında Paris’e taşınan Abdülmecit, 23 Ağustos 1944 tarihinde Paris’te ölmüş ve cenazesi geçici olarak Paris Camisi’nde bir hücrede muhafaza edilmiştir. Ailesi tarafından Türkiye’ye getirilmesi hususunda yapılan çeşitli girişimlerden sonuç alınamaması sonrasında Abdülmecit’in cenazesi, 30 Mart 1954 tarihinde Medine’ye nakledilmiş ve burada defnedilmiştir.

109 “Le Lotte Per La Nomina del Califfato”, *Corriera della Sera*, 11 Mart 1924.

110 Bilal N. Şimşir, “Hicaz’ın Topları”, Halifesiz 50 Yıl, *Cumhuriyet*, 26 Mart 1974.

111 *Survey Of International Affairs* 1925, 64. *Oriente Moderno* IV, 3 (15 Mart 1924), 158-167.

112 Shlaim, *Lion Of Jordan*, 15.

113 “Gli Arabi e Il Califfato”, *Il Nuovo Paese*, 6 Mart 1924, 8.

114 *Trans Ürdün* (Mavera-i Ürdün): Ürdün (Şeria) nehrinin doğusunda kalan toprakları belirtmek

ile sınırlı tutulabileceği ve İngiltere'nin Türk halifeyi tercih edebileceği belirtilmektedir.¹¹⁵ *Il Popolo d'Italia* gazetesinde Türkiye'de halifeliğin kaldırılması sonrasında Fransız kamuoyunda, halifeliğin başka bir Müslüman ülke tarafından üstlenilebileceği konusunda endişeler bulunduğu haberleştirilmekte; Peygamber sülalesine mensup olan Hüseyin'in halifeliği tekrar ayağa kaldırabileceği söylentilerinden bahsedilmekte, diğer yandan İngiltere'nin Abdülmecit'in halife olarak tanınmasına karşı olacağının konuşulduğu kaydedilmektedir.¹¹⁶

Filistin Müslüman Kongresi, 10 Mart 1924 tarihinde Hicaz Kralı Hüseyin'in halifeliğini kabul etmiştir. Filistin ve Trans Ürdün'de kabul gördükten sonra 11 Mart 1924 tarihinde Hüseyin halife ilan edilmiştir.¹¹⁷ Lloyd George, *La Stampa* gazetesinde İtalyanca çevirisi yayımlanan makalesinde; Hicaz Kralı Hüseyin'in halifeliğini ilan etmesini “halifeliğin onu kuran yiğit halka geri dönmesi” olarak nitelendirmektedir.¹¹⁸

Oriente Moderno'da yer alan haberde San Remo'da yaşamakta olan Vahdettin tarafından Hicaz Kralı Hüseyin'e gönderilen bir telgraf ile halifeliğini desteklediğinin bildirildiği, bu durumun Suriye'de Hüseyin aleyhine olan muhalefetin yumuşatılmasına katkıda bulunacağı belirtilmektedir. Haberde, Vahdettin'in bu eyleminin Türk Hükûmeti'nden intikam almak amacı taşıdığı kaydedilmektedir.¹¹⁹

Il Nuovo Paese, *La Stampa* ve *Il Popolo d'Italia* gazetelerinde *Reuter-Kudüs* kaynaklı olarak yayımlanan haberde; Mezopotamya, Trans Ürdün ve Hicaz'ın Kral Hüseyin'e halifelik teklif ettiği ve Hüseyin'in bunu kabul ettiği yer almaktadır.¹²⁰ *Il Giornale d'Italia* ve *Il Nuovo Paese* gazetelerinde yayımlanan ve Kudüs-*Reuter* Ajansı'ndan alınan habere göre; Kudüs Yüksek İslam Konseyi tarafından Kral Hüseyin'e Arapça konuşulan tüm ülkelerde anayasal bir hükûmet kurulması için elinden geleni yapması ve halifeliğinin Arapça konuşulan yerlerle sınırlı olması şartıyla halifelik teklif edilmiştir. Benzer teklifin Kral Hüseyin'e aynı şartlarda Filistin ve Trans Ürdün tarafından da yapıldığı belirtilmektedir.¹²¹

için kullanılmakta ve bugünkü Ürdün'den daha geniş toprakları ifade etmektedir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngiltere'nin Filistin ile manda yönetimini oluşturan iki bölgeden birisidir.

115 “Turchia Laica”, *La Stampa*, 6 Mart 1924. “Il Califfo, 32 Principi e 36 Principesse Banditi Dal Territorio Turco”, *La Stampa*, 5 Mart 1924, 3.

116 “Re Hussein dell'Hegiaz Candidato Inglese al Califfato?”, *Il Popolo d'Italia*, 7 Mart 1924, 6.

117 *Survey Of International Affairs* 1925, 64-65.

118 Lloyd George, “Un Millenario Albergo Abbattuto”, *La Stampa*, 15 Mart 1924.

119 *Oriente Moderno* IV, 4(15 Nisan 1924), 233. *Survey Of International Affairs* 1925, 65.

120 “Il Nuovo Califfo Inglese”, *Il Nuovo Paese*, 8 Mart 1924. “Re Hussein dell'Hedjaz Ha Accettato Il Califfato”, *La Stampa*, 8 Mart 1924, 6. “Hussein Califfo della Mesopotamia”, *Il Popolo d'Italia*, 8 Mart 1924, 6.

121 “Il Califfato a Hussein”, *Il Giornale d'Italia*, 13 Mart 1924, 2. “Il Califfato Arabo Offerito A Hussein”, *Il Nuovo Paese*, 13 Mart 1924, 8.

Kahire’den Mareşal Allenby tarafından McDonald’a gönderilen 11 Mart 1924 tarihli raporda; Kral Hüseyin’in halife ilan edilmesinin Mısır’da küstahça bulunduğu, tepkiyle karşılandığı ve bunun bir İngiliz oyunu olarak nitelendirildiği, halife olarak Kral Fuad’ın adının geçtiği bildirilmektedir.¹²² *La Tribuna* gazetesinde yayımlanan Londra kaynaklı haberde Hicaz Kralı Hüseyin’in “Arapların Halifesi” ilan edilmesi sonrasında Mısır Kralı Fuad’ın da halife ilan edileceğine yer verilmekte, ayrıca Fransa’nın Abdülmecit’i kendi bünyesinde çalıştırabileceği ve Tunus’ta ikamet ettirebileceği belirtilmektedir.¹²³

11 Mart 1924 tarihinde halife olarak bir beyanname yayımlayan Hicaz Kralı Hüseyin, *Manchester Guardian* gazetesine verdiği mülakatta; Türklerin hilafeti kaldırması ve halifeyi sürgüne göndermesi üzerine Arapların kutsal ailenin üyesi ve hükümdar olarak kendisine yöneldiklerini ancak kendisinin halife olmaya hevesli olmadığını ancak bu yükü almak zorunda kaldığını, İtilaf devletlerinin sözlerini tutmadıklarını, İslam birliğinin parçalandığını, durumunun çok kritik olduğunu, Suudlar ve İmam Yahya’nın tehditi altında bulunduğunu ifade etmektedir.¹²⁴

Hüseyin’in halifeliği Irak’ta kısmen kabul edilmiş, Suriye ve Trans Ürdün’de genel bir kabul görmüş ancak Mısır ve Hindistan Müslümanları tarafından şiddetle reddedilmiştir.¹²⁵ Aslında sadece Hindistan’da değil, İngiliz kontrolündeki Mısır’da, Fransız kontrolündeki Suriye ve Lübnan’da, Kuzey Afrika’da ve İtalyan kontrolündeki Trablusgarp’ta da Hüseyin halife olarak kabul edilmemektedir. Hüseyin’in halifeliğini ilan etmesi üzerine Ağa Han, İngiliz parlamentosunda Arap halifeyi protesto ettiklerini söylemesi üzerine Edward Grey; *bu Müslümanların kendi işi* diye cevap vermiş, yani İngiltere’nin hilafet meselesinin dışında kalmak istediğini belirtmiştir.¹²⁶

5 Mart 1924 tarihinde Avam Kamarası’nda sorular üzerine açıklama yapan İngiliz Dışişleri Müsteşarı Ponsoby, İngiliz Hükûmeti’nin halifelik ile ilgili son gelişmeler hakkında bilgi sahibi olmadığını, İngiliz Hükûmeti’nin bu konuyla ilgili olmadığını ifade etmektedir.¹²⁷ İngiliz Başbakanı 12 Mart 1924 tarihinde Avam Kamarası’nda benzer açıklamada bulunmaktadır.¹²⁸

İngiltere gerçekten de kendisine göre nedenlerle halifelik konusunda açık bir resmî görüş ortaya koymamasına rağmen İtalyanların kuşkularının

122 *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, cilt V, belge 186, 11 Mart 1924, 414.

123 “Anche Il Re d’Egitto al Califfato?”, *La Tribuna*, 9 Mart 1924.

124 *Survey Of International Affairs 1925*, 65. “Il Vecchio e Il Nuovo Califfo”, *Il Giornale d’Italia*, 15 Mart 1924.

125 *Survey Of International Affairs 1925*, 64. *Oriente Moderno* IV, 4(15 Nisan 1924), 229-231. Massimo Gusso, “La Fine del Califfato Ottomano (1923-1924)”, *Circolo Vittorioso di Ricerche Storiche* 11 (2009), 13-33.

126 Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması ve Lâiklik*, 227-228.

127 *UK Parliament, Hansard, Commons*, Volume 170, Column 1353, 5 Mart 1924.

128 *UK Parliament, Hansard, Commons*, Volume 170, Column 2328, 12 Mart 1924.

devam ettiği görülmektedir. *Corriere Italiano* gazetesinde yer alan yorumda; Hint Müslüman lideri Ağa Han ve Emir Ali'nin hilafet hakkındaki mektuplarının İstanbul basınında yayımlanarak ortaya çıkmasının TBMM'nin egemenliği ve gücüyle Ankara'nın modernleşme çabaları karşısında bir hareket olarak değerlendirildiği, bu mektupların hilafetin kaldırılması sürecini hızlandırdığı belirtilmektedir. Gazetede ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın halife karşısındaki devrimsel hareket ve zaferinin, İngiliz himayesindeki Arapların bir imparatorluk kurma hayalleri de dikkate alınarak, Hicaz Kralı Hüseyin'in dünya Müslümanlarının başı halife olarak ilan edilmesine engel olmadığını belirtilmektedir.¹²⁹

Bu arada *Corriere della Sera* gazetesinde Dünya Müslüman Komitesi'nin Hüseyin'i halife olarak ilan ettiği haberi yayımlanmaktadır.¹³⁰ *Il Popolo d'Italia* gazetesi Reuter-Kudüs kaynaklı olarak geçtiği haberde Hicaz Kralı Hüseyin tarafından hilafet meselesini görüşmek amacıyla bir İslam Konferansı toplanması çağrısında bulunulmuş olduğu belirtilmektedir.¹³¹

Ürdün'ün Roma temsilcisi tarafından İtalya dışişleri bakanlığına verilen bir nota ile Kral Hüseyin'in halife seçildiğinin bildirilmesi üzerine, 24 Mart 1924 tarihinde Londra büyükelçisine aynı notanın İngiltere'ye de verilip verilmediğinin, verildiyse İngiltere'nin cevabının ne olduğunun öğrenilmesi talimatı verilmiştir. İtalyan Hükûmeti bu konuda İngiltere'nin tutumunu öğrenerek politika belirlemeye çalışmaktadır. İngiliz dışişleri bakanı tarafından İtalyan büyükelçiye İngiltere'nin halifelik meselesiyle ilgilenmediği ve ilgilenmeyeceği bilgisi verilmiştir.¹³² Bu sırada Fransız Senatosu dış ilişkiler komisyonu, Fransız Hükûmeti'nin hilafet sorununda tarafsız durumunu muhafaza etmesi ve hilafetin yeniden ihya edilmesi yönünde eylemde bulunmaması kararı almış ve bu kararını hükûmete bildirmiştir.¹³³

İtalyanların ise asıl endişesi Halifeliğin kaldırılmasından ziyade bu silahın İngiltere veya Fransa tarafından kullanılması ihtimalinin ortaya çıkmasıdır. Kral Hüseyin'in halife ilan edilmesi bu endişeyi artırmaktadır. İngiltere karşıtı olan İtalyan basınında Hüseyin'in İngiltere'nin kontrolünde olması nedeniyle halife olamayacağı belirtilmektedir. Diğer yandan İtalyan gazetelerinde Hüseyin'in Birinci Dünya Savaşı esnasında meşru Osmanlı halifesine karşı isyan ettiğinden İslam hukuku bakımından halife olamayacağı yorumları da yapılmaktadır. İtalyan Hükûmeti ise İngiltere'yi direkt olarak karşısına almamak için hilafet konusunda resmî bir açıklamada bulunmaktan kaçınmaktadır.¹³⁴

129 "La Vittoria di Kemal Sul Califfato", *Corriere Italiano*, 11 Mart 1924.

130 "Congresso Mondiale Musulmano Indetto dal Califfo Hussein", *Corriere della Sera*, 21 Mart 1924.

131 "Conferenza Mondiale Musulmana Convocato dal Re dell'Hijaz", *Il Popolo d'Italia*, 21 Mart 1924,6.

132 Bilal N.Şimşir, "Bingazi ve Trablus'taki Hutbelerde", Halifesiz 50 Yıl, *Cumhuriyet*, 28 Mart 1924.

133 "Una Mozione del Senato Francese Contro Il Ristabilimento del Califfo", *Il Popolo d'Italia*, 21 Mart 1924, 6.

134 Bu dönemde İngiltere ile İtalya arasındaki Mentеше Adaları-Jubaland pazarlıklarındaki

Il Popolo d’Italia gazetesinde, Hicaz Kralı Hüseyin’in Roma temsilcisi olan A. Libohova tarafından İtalyan Hükûmeti ve diğer büyük devletlere verilen notalar ile Hüseyin’in halifeliğinin resmen bildirildiği haberleştirilmekte ve Libohova ile yapılan mülakat yayımlanmaktadır. Libohova bu mülakatta Hüseyin’in Arapların halifesi olarak ilan edilmiş olduğunu ancak Hüseyin’in ısrarla ifade ettiği gibi Araplar dışındaki Müslümanların halifesi olmadığını belirtmektedir. Libohova, bu durumun yıkılan Türk İmparatorluğu’nda Arapça konuşanların haklarının tanındığını 1915 Londra İngiliz-Arap Antlaşması’nın bir yansıması olarak uygulandığını belirtmektedir.¹³⁵

Il Popolo d’Italia gazetesinde, Hindistan’ın Kerala Eyaleti Trivandum şehrinde bulunan Şeyh Muhammed El Hag Abdullah ile yapılan mülakat yayımlanmaktadır. Şeyh, Hindistan Müslümanlarının aynı Mısır Müslümanlarının düşündüğü gibi, İngiltere’den milyonlarca altın destek alan Hicaz Kralı Hüseyin’in halifeliğine karşı olduğunu ifade etmektedir. Hilafetin kaldırılmasının laik bir devlet kuran Türkiye’nin yararına olabileceğini ancak tüm Müslümanların zararına olduğunu belirten Şeyh, Panislamizm, Pantürkizm, Pan-Arabizm ve Pan-Hinduizm gibi güçlü etmenler altında mutabakata varılabilecek bir hilafete ulaşılmasının imkansızlığına vurgu yapmaktadır.¹³⁶

İtalyan kolonisi Trablusgarp ve Bingazi’de Cuma namazında hutbelerde İtalya kralının adının okunmaya başlanması İtalyan topraklarında yaşayan Müslümanların Kral Hüseyin’in halifeliğini kabul etmediği ve İngiliz himayesindeki bir halifeye biat etmeyecekleri anlamına gelmektedir. Diğer yandan Bingazi’deki mahalli imamlar tarafından hutbede İtalyan kralının adının okunması, Kahire’deki İslam Konferansı Uygulama Komitesi tarafından İtalya’nın protesto edilmesine neden olmuştur.¹³⁷ Mısır Kralı Fuad, Kral Hüseyin’in halife ilan edilmesine karşı çıkmış ve kendisinin halife olarak seçilmesi için girişimlerde bulunmaya başlamıştır.¹³⁸ El Ezher Camisi şeyhinin başkanlığında 25 Mart 1924 tarihinde yapılan toplantıda Vahdetin ve Abdülmecit’in halifeliklerinin kabul edilmediği, halifeliğin sadece dini değil dünyevi işlerle de ilgili olduğu ifade edilerek, hilafet konusunda bir karar vermek üzere Mısır’ın başkanlığında Kahire’de 1925 Mart ayında bir

gelişmelerin bu tutumu etkilediği anlaşılmaktadır. Bkz. “La Stampa Inglese Insiste Sull’Opportunita”, *Corriere Italiano*, 8 Mart 1924, 8. Bu süreçte İngiltere Başbakanı Mc Donald tarafından Mussolini’ye gönderilen 1 Nisan 1924 tarihli mektup ile bu pazarlığın sonuçlandırılması için somut bir adım başlatılmış olacaktır. Bkz. *Documents On British Foreign Policy* (DBrFP), (1919-1939), Series 1, Volume XXVI, Belge 105, 1 Nisan 1924, (London: HMSO, 1985), 167-168. *DDI*, 7/III, Belge 122, 1 Nisan 1924, 76-77.

135 “La Proclamazione di Re Hussein A Califfato”, *Il Popolo d’Italia*, 22 Mart 1924.

136 “La Destituzione del Califfo”, *Il Popolo d’Italia*, 23 Mart 1924, 4.

137 *Survey Of International Affairs 1925*, 66-67. Protesto Metni için bkz. *Oriente Moderno* IV, 4 (15 Nisan 1924), 241-242. *Oriente Moderno* IV, 5 (15 Mayıs 1924), 292-293.

138 Bilal N. Şimşir, “Mısır’ın Din Alimleri Kral Fuad’ın Emrinde”, *Halifesiz 50 Yıl, Cumhuriyet*, 31 Mart 1974.

İslam kongresi toplanması kararı alınmıştır.¹³⁹ İtalya Koloniler Bakanı Scalea tarafından Mussolini'ye 12 Temmuz 1924 tarihinde gönderilen raporda; İtalya Kahire Büyükelçiliği'nden alınan bilgilere göre eski Senûsi lideri Şeyh Ahmet'in halife adaylarından birisi olduğu, İngilizlerin İtalyanlara yakınlığı ile bilinen Mısır Kralı Fuad'ın halifeliğini engellemek için Hicaz Kralı Hüseyin ile halifelik konusunda anlaşmasını temin etmek maksadıyla aracılar vasıtasıyla girişimlerde bulduklarını bildirmektedir.¹⁴⁰

Kral Hüseyin'in kendi gücünü ve siyasal ortamı doğru bir şekilde analiz edemeyen ve diğer İslam liderleriyle mutabakat sağlamadan verdiği yanlış bir karar ile ilan edilen ve dünyada kabul görmeyen halifeliği uzun ömürlü olamayacaktır. İbn Suud'a bağlı kuvvetlerin 16 Ekim 1924 tarihinde Mekke'yi ele geçirmesiyle Hüseyin'in Hicaz krallığı ve halifelik hayalleri sona erecektir.¹⁴¹

Sonuç

TBMM'de kabul edilen kanunlarla Türkiye'de halifeliğin kaldırılması ve Osmanlı hanedanının sürgün edilmesi sonrasındaki gelişmeler İtalyan kamuoyu tarafından yakından takip edilmiş ve buna ilişkin haberler İtalyan basınında bu dönemde sıklıkla yer almış, İtalyan Şarkiyatçı bilim insanları tarafından basında önemli ve ilginç değerlendirmeler yapılmıştır.

İtalya'da 1922 Ekim sonunda iktidara gelen Mussolini ve Faşist Parti, siyasal durumunu sağlamlaştırmak için gereken yasal düzenlemeleri yaparak 1924 Nisan başında yapılacak genel seçimlerden alacağı sonuçla iktidarını güçlendirmeye çalışmaktadır. İtalyan kamuoyu bu dönemde yaklaşan kritik seçimden başka İngiltere ile yapılmakta olan Mentеше Adaları-Jubaland pazarlıkları ile fazlasıyla meşgul bulunmaktadır.

İtalyan basınında Türkiye'de hilafetin kaldırılması genel olarak olumlu olarak karşılanmış, bağımsız bir cumhuriyet olarak Türkiye'nin verdiği bu karar saygıyla karşılanmıştır. İtalyan gazetelerinde; Mustafa Kemal Paşa'nın planlarına uygun olarak önce saltanatı kaldırıp hilafeti muhafaza ederek bir geçiş dönemi stratejisi izlediği, bundan sonra hilafeti de kaldırmış olduğu ifade edilmiştir. Türkiye'de saltanatın kaldırılmasından sonra kaçınılmaz bir şekilde hilafetin de kaldırılması ve Osmanlı hanedanının sürgün edilmesiyle

139 1925 Mart ayında toplanan kongreden ve 13-19 Mayıs 1926 tarihlerinde toplanan kongreden herhangi bir sonuç elde edilemeyecektir. Bkz. *Survey Of International Affairs 1925*, Ek 3 ve Ek 4, 576-581.

140 *DDI*, 7/III, Belge 385, 12 Temmuz 1924, 217-218.

141 Shlaim, *Lion Of Jordan*, 16. *Survey Of International Affairs 1925*, 298-299. Böylece Şerif Hüseyin'in "Hâşimoğulları İmparatorluğu" de hayali sona ermiş oluyordu. Akabe limanından bir İngiliz gemisiyle Kıbrıs'a kaçmak zorunda kalan Hüseyin, 1930 yılına kadar Kıbrıs'ta yaşamış, 1931 yılında Amman (Ürdün)'da ölmüştür. Öldüğünde oğullarından; I. Faysal Irak kralı, I. Abdullah ise Ürdün kralıdır.

Panislamcı politikadan vazgeçilmiş olduğu ancak Türkiye’nin milliyetçiliğini muhafaza ettiği belirtilmiştir. İtalyan gazetelerinde Sabık Halife Abdülmecit’in İsviçre’de yaşadığı süre içinde TBMM aleyhine açıklamalarda bulunması haberleştirilmiş, İsviçre Hükûmeti tarafından kendisine ve ailesine verilmiş olan geçici ikamet şartlarına aykırı bulunularak Abdülmecit’e uyarılmasına yer verilmiştir.

İtalyan kamuoyunda halifelik yanlış bir değerlendirmeyeyle papanın tarihteki ve halihazır durumuna benzetilerek anlaşılmaya çalışılmaktadır. İtalyan basınında sabık halifenin İtalya’da ikamet ettirilmesinin İtalya’nın çıkarlarına uygun olabileceği değerlendirmeleri de yer almaktadır. Bu dönemde Abdülmecit Efendi’nin İtalya’da ikamet etmek üzere bir müracaatta bulunduğu ancak bunun Türkiye’nin tepkisinden çekinen Mussolini ve İtalyan Hükûmeti tarafından kabul edilmediği anlaşılmaktadır. Diğer yandan bu süreçte Fransa’nın Abdülmecit Efendi’ye Tunus veya yakınlarındaki bir adada ikamet izni vermek suretiyle Müslümanlar üzerinde bir etki yaratması ihtimali İtalyan kamuoyunda endişe yaratmıştır.

İtalyan kamuoyunda bazı yazarlar tarafından hilafetin kaldırılmasının sadece modernleşme eylemi değil laikleşmeye doğru yapılan önemli bir hamle olarak nitelendirilmesi önemlidir. Hilafetin kaldırılmasının Anadolu topraklarında hem Müttefiklere ve hem de sultana karşı verilen mücadelenin ve milliyetçi dirilişin en önemli parçası olduğu belirtilmiştir.

Türkiye’de Halifeliğin kaldırılması sonrasında İslam dünyasında çeşitli yerlerde halife adayları ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında İngiltere’nin desteklediği bilinen Hicaz Kralı Hüseyin’in ön plana çıkması ve halifeliğini ilan etmesi İtalyan basınında bir İngiliz oyunu olarak değerlendirilmiş, bu konuda Hint ve Mısır Müslümanlarının tepkilerine yer verilmiştir. Bu dönemde İtalyan kolonileri olan Trablusgarp ve Bingazi’de halifenin yerine İtalyan kralının adının hutbelerde okunmaya başlaması da Mısırlı din adamları tarafından protesto edilmiştir. İtalyan gazetelerinde Vahdettin’in Hicaz Kralı Hüseyin’e destek telgrafı göndermesinin Türk Hükümeti’nden intikam almak duygusuyla yapıldığı yorumu yapılmıştır.

İtalyan devlet adamlarında halifeliğin kaldırılmasından ziyade Fransa veya İngiltere’nin kontrolünde ortaya çıkabilecek yeni bir halifenin İslam dünyasında söz sahibi olması durumu endişe yaratmaktadır. İngiliz devlet adamlarının hilafet konusundaki muhtelif açıklamaları İtalya’nın bu endişesini gidermeye yönelik eylemler olarak nitelendirilmelidir. Bu dönemde İtalya ile İngiltere arasında Menteşe Adaları- Jubaland pazarlıklarının oldukça kızışmış durumda ve bir sonuca bağlanmak üzere bulunması tarafları daha mutedil politikalar izlemeye sevk etmekte olduğundan dönemin İtalyan Hükümeti de hilafet konusunda resmî bir açıklama yapmaktan özellikle kaçınmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Serie 7 (1922-1935), Volume III (23 Şubat 1924-14 Mayıs 1925). Roma: Istituto Poligrafico e Zecco dello Stato, 1955.

Documents On British Foreign Policy (DBrFP), (1919-1939), Series 1, Volume XVIII (3 Eylül 1922-24 Temmuz 1924). London: HMSO, 1972.

Documents On British Foreign Policy (DBrFP), (1919-1939), Series 1, Volume XXVI. London: HMSO, 1985.

Survey Of International Affairs 1925, cilt I, editor Arnold Toynbee, The Islamic World. London: Oxford University press, 1927.

2. Resmî Yayınlar

UK Parlaiment, Hansard, Commons.

TBMM Gizli Celse Zabıtları (TBMM GCZ).

TBMM Zabıt Cerideleri (TBMM ZC).

3. Araştırma Eserler

Akgün, Seçil Karal, *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik*, 1924-1928, 2. bs. İstanbul: Temel yay., 2006.

Akşin, Sina, *İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, 2. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası yay., 2010.

Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, 16. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası yay., 2013.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, cilt I-II. Ankara: ATAM yay., 1997.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri. Ankara: ATAM yay., 2006.

Aybars, Ergün, *İstiklâl Mahkemeleri*, cilt I-II. 1920-1927. İzmir: İleri Kitabevi yay., 1995.

- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, cilt III. (1914-1918 Genel Savaşı), kısım I, (Savaşın Başından 1914-1915 Kışına Kadar), 3. bs. Ankara: TTK yay., 1991.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 14. bs. İstanbul: Yapı Kredi yay., 2002.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Atatürk Anadolu’da*. İstanbul: Yenigün Haber yay., 2000.
- Çelebi, Mevlüt, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*. Ankara: ATAM yay., 2002.
- Elemna, Nagehan, *Millî Mücadele Dönemi’nde Anadolu’da Şeyh Ahmed Senûsi (1918-1924)*. Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi, 2020.
- Fromkin, David, *Barışa Son Veren Barış*, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?, 1914-1922, çev. Mehmet Harmancı, 4. bs. İstanbul: Epsilon yay., 2013.
- Goloğlu, Mahmut, *Devrimler ve Tepkileri*, (1924-1930), 4. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür yay., 2017.
- Grassi, Fabio L., *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, çev. Sadriye Güneş. İstanbul: Tarihçi Kitabevi yay., 2014.
- Grassi, Fabio L., *İtalya ve Türk Sorunu*, 1919-1923, Kamuoyu ve Dış Politika, çev. Nevin Özkan, Durdu Kundakçı, 2. bs. İstanbul: Yapı Kredi yay., 2010.
- Harington, Charles, *Tim Harington Looks Back*. London: John Murray, 1941.
- Hart, Basil Liddle, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, çev. Kerim Bağrıaçık, 6. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür yay., 2021.
- İngiliz Belgelerinde Atatürk*, (1919-1938), cilt V, Ekim 1922-Aralık 1925, haz. Bilâl N. Şimşir. Ankara: TTK yay., 2005,
- Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, cilt II, Ankara: TTK yay., 2009.
- Lord Kinross, *Atatürk*, Bir Milletten Yeniden Doğuşu, çev. Necdet Sander, 19. bs. İstanbul: Altın Kitaplar yay., 2007.
- Mengeş, Yeter, *Türkiye-İtalya İlişkileri (1928-1940)*. Ankara: ATAM yay., 2023.
- Müezzinoğlu, Ersin, “İtalya ile İlişkiler”, Ana Hatları ile Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası içinde, 293-331. İstanbul: İdeal Kültür yay., 2019.
- Özakman, Turgut, *Vahdettin, Mustafa Kemal ve Millî Mücadele*, 6. bs. Ankara: Bilgi Yayınevi yay., 2007.

- Satan, Ali, *Türk ve İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması*. İstanbul: Yazıgen yay., 2017.
- Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, cilt I, 8. bs. İstanbul: Kastaş yay.,1987.
- Sforza, Kont Carlo, *Makers of Modern Europe*. London: Elkin Mathews&Marrot, 1930.
- Shlaim, Avi, *Lion Of Jordan, The Life Of King Hussein In War and Peace*. London: Allen Lane, 2007.
- Tansel, Selâhattin, *Mondros 'tan Mudanya 'ya Kadar*, cilt II-IV, 2. bs. Ankara: TTK yay., 2023.
- Tezel, Yahya S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, (1923-1950)*, 2. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası yay., 2020.
- Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Kurtuluş Savaşımız, (1919-1922)*. Ankara: Dışişleri Bakanlığı yay., 1973.
- Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim*, cilt II, 1922-1947, yay. haz. Erol Şadi Erdinç. İstanbul: Pera yay.,1997.

4. Süreli Yayınlar

Avanti
Belleten
Corriere della Sera
Corriere Italiano
Circolo Vittoriese di Ricerche Storiche
Cumhuriyet
Gerarchia
Hâkimiyeti Milliye
Il Giornale d'Italia
Il Messaggero
Il Nuovo Paese
Il Popolo d'Italia
İleri
La Stampa
La Tribuna

La Voce Repubblicana

Le Journal

Oriente Moderno

Tanin

Tarih Araştırmaları Dergisi

Tarih ve Toplum

5. Makaleler

Bacque-Grammont, Jean Louis, “Altıncı Mehmet’in Sürgündeki Haç Yolculuğu ve Birkaç Bildirisi”. *Tarih ve Toplum*, 16 (Nisan 1985), 58-59.

Barlas, Dilek, “Friends or Foes: Diplomatic Relations Turkey and Italy”. *International Journal Middle East Studies* 36, 2 (Mayıs 2004), 231-252.

Güneş, İhsan, “Vahidettin’in Amerikan Başkanına Mektubu”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 24, 37 (Mayıs 2005), 47-56.

Hizmetli, Sabri, “Mustafa Kemal Atatürk’ün İslam Tarihi Anlayışı”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* XV, 44 (Temmuz 1999), 457-485.

Gusso, Massimo, “La Fine del Califfato Ottomano (1923-1924)”. *Circolo Vittorioso di Ricerche Storiche*, 11 (2009), 13-33.

Salep, Mustafa, “İtalya’nın Yayılmacı Dış Politikasının İki Savaş Arası Dönemde Türk-İtalyan İlişkilerine Etkisi”. *Tarih ve Gelecek Dergisi* 8, 1 (Mart 2022), 114-147.

Sümer, Faruk, “Yavuz Selim Halifeliği Devraldı mı?”. *Belleten* 56, 217, (Aralık 1992), 675-701.

Şimşir, Bilal N., Halifesiz 50 Yıl. *Cumhuriyet*, (Yazı dizisi), 18 Mart-4 Nisan 1974.

6. İnternet Kaynakları

www.api.parlaiment.uk

www.archive.org

www.digitale.bnc.roma.sbn.it

www.digiteca.bsmc.it

www.farnesina.ipzs.it

Extended Abstract

Gazi Mustafa Kemal Pasha foresaw the anti-imperialist War of Independence, which he successfully led and concluded, as a modernization war for Türkiye from the beginning of the National Struggle. The first goal of the modernization war would be to change the political administration that had been going on for centuries.

With the decision taken in the Turkish Grand National Assembly on November 1, 1922, the sultanate and the caliphate were separated and the sultanate was abolished as of March 16, 1920, but the caliphate was preserved to remain in the Ottoman dynasty. Vahdettin, who held the title of Caliph, took refuge in the British government when he saw his life in danger and was evacuated from Istanbul and transferred to Malta. Thereupon, Vahdettin was dethroned from the caliphate by the Turkish Grand National Assembly and Abdülmecid Efendi was elected as the Caliph. After the signing of the Treaty of Lausanne and the declaration of the republic, the caliphate, which continued for a while, was abolished by laws enacted by the Turkish Grand National Assembly on March 3, 1924, and the decision was made to expel the Ottoman dynasty from Türkiye.

Mussolini and the Fascist Party, who came to power in Italy at the end of October 1922, were trying to strengthen their power by making the necessary legal arrangements to strengthen their political position and the results they would receive from the general elections to be held at the beginning of April 1924. During this period, the Italian public was busy with important domestic and foreign political developments such as the Acerbo election law that Mussolini and the Fascist Party, who had recently come to power, were trying to enact in order to strengthen their power, and the ongoing Dodecanese (Menteşe Islands)-Jubaland negotiations with England.

Despite these preoccupations, the public in Italy, which had a significant Muslim population in its territory, closely followed the process of abolishing the caliphate in Türkiye and exiling the Ottoman dynasty. During this period, important and interesting evaluations were published in the Italian press by Italian orientalist scholars in Italian newspapers and especially in the *Oriente Moderno Magazine*. Among these, it is described that the abolition of the caliphate was seen as a positive development by Europeans, but the emergence of a Turkish national state in the Muslim world, where there was no concept of citizenship, was a shocking development for the Muslim spirit.

The abolition of the caliphate in Türkiye was generally welcomed positively in the Italian press, and this decision made by Türkiye as an independent republic was respected. In Italian newspapers; It was stated that Mustafa Kemal Pasha first followed a transitional period strategy by

abolishing the sultanate and preserving the caliphate in accordance with his plans, and then abolished the caliphate. It was emphasized that the republican regime was not based on theocratic principles, and it was stated that the republic could not exist in a dogmatic absolutist system, and that the caliphate could not coexist with Kemalist nationalism. In some newspapers, it was commented that the Kemalists’ action to abolish the caliphate was carried out with quite logical processes, and that the result was achieved by managing it in a precise manner, as if solving a geometric theorem. It has been stated that after the abolition of the sultanate in Türkiye, the caliphate was inevitably abolished and the Ottoman dynasty was exiled, and the Pan-Islamist policy was abandoned, but Türkiye preserved its nationalism. It is important that some writers in the Italian public opinion describe the abolition of the caliphate not only as an act of modernization but also as an important move towards secularization. In some comments stating that the abolition of the caliphate was the most important part of the struggle against both the Allies and the Sultan in Anatolian lands and the “nationalist revival” under the banner of “Turkey belongs to the Turks”, it is emphasized that Türkiye has experienced the caliphate in its history and that it no longer has to rely on the Muslim world as it used to, with the lessons it has learned from this.

In the Italian public opinion, the Caliphate is wrongly evaluated and is tried to be understood by likening it to the historical and current situation of the Papacy. The evaluations of orientalist Italian scholars on this subject are noteworthy, emphasizing that the caliph cannot exist without worldly power and that there is not only a spiritual power in Islam.

There are also assessments in the Italian press that it might be in Italy’s best interests for the former caliph to reside in Italy. It is understood that during this period, Abdülmecid Efendi applied to reside in Italy, but this was not accepted by Mussolini and the Italian government, who were afraid of Türkiye’s reaction. On the other hand, the possibility that France would influence Muslims by granting the former caliph Abdülmecid Efendi a residence permit in Tunisia or a nearby island during this process caused serious concern in the Italian public. For Italian statesmen, rather than the abolition of the caliphate, they wanted a new state under the control of France or England.

The situation of a caliph having a say in the Islamic world is a cause for concern. Various statements by British statesmen on the subject of the caliphate should be considered as actions aimed at alleviating Italy’s concerns. During this period, the Italian government particularly avoided making an official statement on the subject of the caliphate. During this period, the Jubaland-Dodecanese negotiations between Italy and England were quite heated and were about to be concluded, which led the parties to adopt more moderate policies. After the abolition of the Caliphate in Türkiye, candidates for the

caliphate emerged in various places in the Islamic world. Among these, the prominence of King Hussein of the Hejaz, who was known to be supported by England, and his declaration of caliphate were evaluated as a British game in the Italian press, and the reactions of Indian and Egyptian Muslims on this issue were included. During this period, the fact that the name of the Italian king began to be read in sermons instead of the caliph in the Italian colonies of Tripoli and Benghazi was also protested by Egyptian clerics. It was recorded in Italian newspapers that Vahdettin's support telegram to King Hussein of Hejaz was done with a sense of revenge against the Turkish government.

In this study, the reflections of the abolition of the caliphate in Türkiye and the developments that followed were explained in Italian public opinion by using Italian and British diplomatic documents and news and commentaries in the Italian press of the period.